est cum fundum eius permanet cuius et ante fuit.

Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, queri solet quis eorum naturali ratione dominus sit, utrum is qui fecerit, an ille potius qui materie dominus fuerit: ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, vel ex alieno auro vel argento vel ere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum vel collirium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. Et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad rudem materiam reduci possit, eum videri dominum esse qui materie dominus fuerat; si non possit reduci, eum potius intelligi dominum qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam eris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest, ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. Quod si partim ex sua materia partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collirium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est hoc casu eum esse dominum qui fecerit, cum non solum operam suam dederit, sed et partem eiusdem materie prestiterit.

Si tamen alienam purpuram quis intexuit suo vestimento, licet sit pretiosior purpura, accessionis vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpure adversus eum qui subripuit habet furti actionem et condictionem, sive ipse sit qui vestimentum fecit sive alius. Nam extincte res licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et a quibusdam aliis possessoribus possunt.

Si duorum materie ex voluntate dominorum confuse sint, totum id corpus quod ex confusione fit utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri conflaverint. Sed et si diverse materie sint et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum, idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur. Quod si fortuitu et non voluntate dominorum confuse fuerint vel diverse materie vel que eiusdem generis sunt, idem iuris esse placuit.

Quod si frumentum Titii frumento tuo mixtum fuerit, siquidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, que cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. Quod si casu id mixtum fuerit vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune fit frumentum quam grex intelligitur esse communis, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint. Sed si ab alterutro vestrum totum id frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit, arbitrio autem iudicis continetur ut ipse estimet quale cuiusque frumentum fuerit.

Cum in suo solo aliquis ex aliena materia domum edificaverit, ipse dominus intelligitur edificii, quia omne quod inedificatur solo cedit. Nec tamen ideo is qui materie dominus fuerat desinit eius dominus esse, sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur ne quis tignum alienum edibus suis iunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo prestet per actionem que vocatur de tigno iniuncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur ex qua edificia fiunt. Quod ideo provisum est, ne edificia rescindi necesse sit. Sed si aliqua ex causa dirutum sit edificium, poterit materie dominus, si non fuerit duplum iam consecutus, tunc eam vindicare et ad exhibendum agere.

Ex diverso si quis in alieno solo ex sua materia domum edificaverit, illius fit domus cuius et solum est. Sed hoc casu materie dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata intelligitur, utique si non ignorabat in alieno solo se edificare: et ideo licet diruta sit domus, materiam tamen vindicare non poterit. Certe illud constat, si in possessione constituto edificatore soli dominus petat domum suam esse nec solvat pretium materie et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bone fidei possessor fuerit qui edificavit: nam scienti alienum esse solum potest culpa obici, quod temere edificaverit in eo solo quod intelligeret alienum esse.

Si Titius alienam plantam in suo solo posuerit, ipsius erit. Et ex diverso si Titius suam plantam in Mevii solo posuerit, Mevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit. Antequam autem radices egerit, eius permanet cuius et fuit. Adeo autem ex eo tempore quo radices egerit planta proprietas eius commutatur, ut si vicini arborem ita terra Titii presserit ut in eius fundum radices egerit, Titii effici arborem dicimus. Ratio enim non permittit ut alterius arbor esse intelligatur quam cuius in fundum radices egisset. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis est.

Qua ratione autem plante que terra coalescunt solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque que sata sunt solo cedere intelliguntur. Ceterum sicut is qui in alieno solo edificaverit, si ab eo dominus petat edificium, defendi potest per exceptionem doli mali, ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse poterit is qui alienum fundum sua impensa bona fide consevit.

Littere quoque, licet auree sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac si solo cedere solent ea que inedificantur aut inseruntur. Ideoque si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius sed tu dominus esse videris. Sed si a Titio petas tuos libros tuasve membranas esse, nec impensam scripture solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si earum chartarum membranarumve possessionem bona fide nactus est.

Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picture cedere; aliis videtur picturam, qualiscumque sit, tabule cedere. Sed nobis videtur melius esse tabulam picture cedere: ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrasii in accessionem vilissime tabule cedere. Unde si a domino tabule imaginem possidente is qui pinxit eam petat nec solvat pretium tabule, poterit per exceptionem doli mali summoveri. At si is qui pinxit possideat, consequens est ut utilis actio domino tabule adversus eum detur; quo casu si non solvat impensam picture, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bone fidei possessor fuerit ille qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod sive is qui pinxit subripuit tabulas sive alius, competit domino tabularum furti actio.

Si quis a non domino quem dominum esse crediderit bona fide fundum emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa eque bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus quos percepit eius esse pro cultura et cura. Et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei vero qui sciens alienum fundum possederit non idem concessum est. Itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere.

Is ad quem ususfructus fundi pertinet non aliter fructuum dominus efficitur quam si eos ipse perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed domino proprietatis acquiruntur. Eadem fere et de colono dicuntur.

In pecudum fructu etiam fetus est, sicuti lac et pilus et lana. Itaque agni et hedi et vituli et equuli statim naturali iure dominii fructuarii sunt. Partus vero ancille in fructu non est; itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparavit.

Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius submittere debet, ut et Iuliano visum est; et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. Recte enim colere debet et quasi bonus paterfamilias uti debet.

Thesauros quos quis in suo loco invenerit, divus Adrianus, naturalem equitatem secutus, ei concessit qui invenerit. Idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit. At si quis in alieno loco non data ad hoc opera, sed fortuitu invenerit, dimidium inventori, dimidium domino soli concessit. Et convenienter, si quis in Cesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Cesaris esse statuit. Cui conveniens est et si quis in publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse, dimidium fisci vel civitatis.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis acquiruntur. Nichil enim tam conveniens est naturali equitati quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre ratam haberi. Et ideo cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest, et a domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria quoque et tributaria predia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria et tributaria predia que in provinciis sunt, inter que nec non Italica predia ex nostra constitutione nulla differentia est. Sed si quidem ex causa donationis aut dotis aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

Vendite vero et tradite non aliter emptori acquiruntur quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. Quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum; tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. Sed si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est statim rem emptoris fieri. Nichil autem interest utrum ipse dominus tradat alicui rem suam an voluntate eius alius tradat cui possessio eius rei permissa sit. Qua ratione si cui libera universorum negotiorum administratio a domino permissa fuerit isque ex his

negotium rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis.

Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam, veluti si rem quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi aut donaverit. Quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso quod patitur tuam esse, statim acquiritur tibi proprietas, perinde ac si eo nomine tradita fuisset.

Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem.

Hoc amplius interdum et in incertam personam collata voluntas domini transfert proprietatem rei, ut ecce praetores vel consules qui missilia iactant in vulgus, ignorant quid eorum quisque sit excepturus, et tamen quia volunt quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt.

Qua ratione verius esse videtur et si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur quod dominus ea mente abiecerit ut id rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit. Alia causa est earum rerum quae in tempestate maris levandae navis causa eiciuntur. Hae enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo eici quod quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugiat. Qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longe discedere videntur ab his quae de rheda currente non intellegentibus dominis cadunt.

De rebus corporalibus et incorporalibus. Rubrica.

Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt quae sui natura tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales autem sunt quae tangi non possunt, qualia sunt ea quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, usus, obligationes quoquo modo contractae. Nec ad rem pertinet quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus qui ex fundo percipiuntur corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius hereditatis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

De servitutibus praediorum rusticorum. Rubrica.

Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter, actus, via, aquaeductus. Iter est ius eundi ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi vel vehiculum. Actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. Itaque qui iter habet actum non habet; qui actum habet et iter habet, eoque uti potest etiam sine iumento. Via est ius eundi et agendi et ambulandi, nam et iter et actum in se via continet. Aquaeductus est ius aquam ducendi per fundum alienum.

Praediorum urbanorum sunt servitutes quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam aedificia omnia urbana praedia appellamus, licet in villa aedificata sunt. Item praediorum urbanorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat; ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere; ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas vel in aream vel in cloacam, vel non recipiat; et ne altius tollat quis aedes suas, ne luminibus vicini officiatur.

In rusticorum praediorum servitute quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam appulsum, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae. Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt. Nemo enim potest servitutem acquirere urbani vel rustici praedii nisi qui habet praedium, nec quisquam debere nisi qui habet praedium.

Si quis velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. Potest etiam in testamento quis heredem suum damnare ne altius tollat aedes, ne luminibus aedium vicini officiat; vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere vel stillicidium habere, vel ut patiatur eum per fundum ire agere aquamve ex eo ducere.

De usufructu. Rubrica.

Ususfructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. Est enim ius in corpore, quo sublato et ipsum tolli necesse est.

Ususfructus a proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit. Ut ecce si quis alicui usumfructum legaverit: nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum; et contra si fundum legaverit deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum. Item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. Sine testamento vero si quis velit alii usumfructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. Ne tamen in universum inutiles essent proprietates semper abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum et ad proprietatem reverti.

Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus, exceptis his quae ipso usu consumuntur. Nam neque naturali ratione neque civili recipiunt usumfructum. Quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta. Quibus proxima est pecunia numerata: namque ipso usu assidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus censuit posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. Itaque si pecuniae ususfructus legatus sit, ita datur legatario ut eius fiat, et legatarius satisdet heredi de tanta pecunia restituenda si morietur aut capite minuetur. Ceterae quoque res ita traduntur legatario ut eius fiant, sed aestimatis his satisdatur ut, si moriatur aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur quanti hae fuerint aestimatae. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usumfructum constituit.

Finitur autem ususfructus morte usufructuarii et duabus capitis deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus; quae omnia nostra statuit constitutio. Item finitur ususfructus si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agitur), vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei acquisierit, quae res consolidatio appellatur. Eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extingui usumfructum, et ne areae quidem usumfructum deberi. Cum autem finitus fuerit ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem, et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

De usu et habitatione. Rubrica.

Isdem istis modis quibus ususfructus constituitur etiam nudus usus constitui solet, isdemque illis modis finitur quibus et ususfructus desinit. Minus autem scilicet iuris in usu est quam in usufructu. Namque is qui fundi nudum usum habet nihil ulterius habere intellegitur quam ut oleribus, pomis, floribus, feno, stramentis, lignis ad usum cottidianum utatur; in eoque fundo hactenus ei morari licet ut neque domino fundi molestus sit neque his per quos opera rustica fiunt impedimento sit; nec ulli alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, cum is qui usumfructum habet potest haec omnia facere. Item is qui aedium usum habet hactenus ius habere intellegitur ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest; et vix receptum esse videtur ut hospitem ei recipere liceat; et cum uxore sua liberisque suis, item libertis, nec non aliis liberis personis quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat; et convenienter si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito ei habitare liceat. Item is ad quem servi usus pertinet ipse tantummodo operis atque ministerio eius uti potest; ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. Idem scilicet iuris est et in iumento. Sed si pecorum vel ovium usus legatus fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. Plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest. Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur neque ususfructus, sed quasi proprium aliquod ius. Quam habitationem habentibus propter rerum utilitatem secundum Marcelli sententiam nostra decisione promulgata permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare. Haec de servitutibus et usufructu et usu et habitatione dixisse sufficiat. De hereditate autem et obligationibus suis locis proponemus. Exposuimus summatim quibus modis iure gentium res acquiruntur; modo videamus quibus modis legitimo et civili iure acquiruntur.

De usucapionibus et longi temporis possessionibus.

Iure civili constitutum fuerat ut qui bona fide ab eo qui dominus non erat, cum crediderit eum dominum esse, rem emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucaperet, ne rerum dominia in incerto essent. Et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. Et ideo constitutionem super hoc promulgavimus qua cautum est ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem, id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis usucapiantur. Et his modis non solum in Italia sed in omni terra quae nostro imperio gubernatur dominia rerum iusta causa possessionis praecedente acquirantur.

Sed aliquando etiam si maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit, veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel servum fugitivum possideat.

Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt. Nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia inhibet usucapionem, vi possessarum lex Iulia et Plautia.

Quod autem dictum est furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per leges prohibitam esse, non eo pertinet ut ne ipse fur quive per vim possidet usucapere possit.

nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidetur: sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius habeat. unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori usucapio competat. nam qui sciens alienam rem vendiderit vel ex alia causa tradiderit, furtum eius committit. Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam existimans hereditariam esse bona fide accipienti vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit, quin is qui acceperit usucapere possit, dubium non est: quippe cum ea res in furti vitium non ceciderit, cum utique heres, qui bona fide tamquam suam alienaverit, furtum non committit.

Item si is ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit: furtum enim sine affectu furandi non committitur. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. Quod autem ad eas res quae solo continentur expeditius procedit, ut si quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut neglegentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. qui quamvis ipse mala fide possidet, quia intellegit se alienum fundum occupasse, tamen si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri, quia neque furtivum neque vi possessum acceperit. abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium etiam fundi locive furtum fieri. et eorum utilitati, qui res soli possederint, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio auferri debeat. Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest: veluti si in domini potestatem reversa fuerit: tunc enim vitio rei purgato procedit eius usucapio.

Res fisci nostri usucapi non potest. sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis, bona fide emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse: et ita divus Pius et divi Severus et Antoninus rescripserunt.

Novissime sciendum est rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut a bonae fidei emptore usucapi possit, vel qui ex alia iusta causa possidet. Error autem falsae causae usucapionem non parit. veluti si quis, cum non emerit, emisse se existimans possideat: vel cum ei donatum non fuerat, quasi ex donatione possideat.

Diutina possessio, quae prodesse coeperat defuncto, et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat praedium alienum esse. quod si ille initium iustum non habuit, heredi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. quod nostra constitutio similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. Inter venditorem quoque et emptorem coniungi tempora divi Severus et Antoninus rescripserunt.

Edicto divi Marci cavetur eum, qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. Constitutio autem divae memoriae Zenonis bene prospexit his qui a fisco per venditionem vel donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive experiantur sive conveniantur. . . . Adversus autem sacratissimum aerarium usque ad quadriennium liceat intendere his qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones.

Nostra autem divina constitutio, quam nuper promulgavimus, etiam de his qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefata Zenoniana constitutione continentur.

De donationibus. Rubrica.

Est et aliud genus adquisitionis, donatio. donationum autem duo genera sunt: mortis causa et non mortis causa. Et mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accipit: sin autem supervixisset qui donavit, reciperet, vel si eum donationis paenituisset aut prior decesserit is cui donatum sit. hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam optineret, et utriusque causae quaedam habebat insignia et alii ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur et sic procedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio. Et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum cui donat, magisque eum cui donat quam heredem suum. Sic et apud Homerum Telemachus donat Pireo.

Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus. quae omnino non comparantur legatis: quae si fuerint perfectae, temere revocari non possunt.

Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit: et ad exemplum venditionis nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, etsi non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur et traditionis necessitas incumbat donatori. Et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio et quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare et sine insinuatione statuit, et quasdam donationes invenit, quae penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendum tamen est, quod etsi plenissimae sint donationes, tamen si ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem licentiam praestavimus certis ex causis eas revocare, ne qui suas res in alios contulerunt ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam secundum enumeratos in nostra constitutione modos.

Est et aliud genus inter vivos donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus divis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur et tacitam in se condicionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit insecutum: ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur et numquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. sed primus quidem divus Iustinus pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenit, etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiant et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur et dotibus in hoc exaequentur, ut, quemadmodum dotes et constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matrimonium, sed etiam eo contracto et augeantur et constituantur.

Erat olim et alius modus civilis adquisitionis per ius accrescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis cum Titio solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel testamento, eo casu pars eius amittebatur et socio adcrescebat. sed cum pessimum erat exemplo et libertate servum defraudari et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem lucrum accrescere: hoc quasi invidiae plenum pio remedio per nostram constitutionem mederi necessarium duximus, et invenimus viam, per quam et manumissor et socius eius et qui libertatem accepit nostro fruantur beneficio, libertate cum effectu procedente (cuius favore et antiquos legislatores multa et contra communes regulas statuisse manifestissimum est) et eo qui eam imposuit suae liberalitatis stabilitate gaudente, et socio indemni conservato pretiumque servi secundum partem dominii, quod nos definivimus, accipiente.

Quibus alienare licet vel non. Rubrica.

Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare non possit, et contra qui dominus non sit alienandae rei potestatem habeat. nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei datum. quod nos legem Iuliam corrigentes in meliorem statum deduximus. cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum rerum etiam volente ea: utrique remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in provinciali solo positae sunt, interdicta fiat alienatio vel obligatio et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiae earum converteretur.

Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. sed ne creditores ius suum persequi impedirentur neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitutione consultum est et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti creditorum et debitorum satis abundeque provisum est.

Nunc admonendi sumus neque pupillum neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque si mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis. ideoque vindicare nummos possunt, sicubi extent: sed si nummi, quos mutuos minor dedit, ab eo qui accepit bona fide consumpti sunt, condici possunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria est debitori tutoris auctoritas: alioquin

liberabitur. Sed etiam hoc evidentissima ratione statutum est in nostra constitutione quam ad Caesarienses advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi quaestoris sacri palatii nostri promulgavimus: qua dispositum est ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius sententia iudicialis sine omni damno celebrata hoc permittat. Quo subsecuto, si et iudex pronuntiaverit et debitor solverit, sequitur huiusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autem aliter quam disposuimus solutio facta fuerit, pecuniam autem salvam habeat pupillus aut ex ea locupletior sit et adhuc eandem summam pecuniae petat, per exceptionem doli mali submoveri poterit. Quod si aut male consumpserit aut furto amiserit, nichil proderit debitori doli mali exceptio, sed nichilominus damnabitur, quia temere sine tutoris auctoritate et non secundum nostram dispositionem solverit. Sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutoris auctoritate non possunt, quia id quod solvunt non fit accipientis, cum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

Per quas personas nobis acquiritur. Rubrica.

Acquiritur nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate habetis: item per eos servos in quibus usumfructum habetis: item per homines liberos et servos alienos quos bona fide possidetis. De quibus singulis diligentius dispiciamus.

Igitur liberi vestri utriusque sexus quos in potestate habetis olim quidem quicquid ad eos pervenerat, exceptis videlicet castrensibus peculiis, hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum fiebat ut esset eis licentia quod per unum vel unam eorum acquisitum est alii filio vel extraneo donare vel vendere vel quocumque modo voluerint applicare. Quod nobis inhumanum visum est, et generali constitutione emissa et liberis pepercimus et patribus debitum reservavimus honorem. Sancitum etenim a nobis est ut si quid ex re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti acquirat. Quae enim invidia est quod ex patris occasione profectum est hoc ad eum reverti? Quod autem ex alia causa sibi filius familias acquisivit, huius usumfructum quidem patri acquirat, dominium autem apud eum remaneat, ne quod ei ex suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens luctuosum ei procedat.

Hoc quoque a nobis dispositum est et in ea specie ubi parens emancipando liberum ex rebus quae acquisitionem effugiunt sibi partem tertiam retinere si voluerat licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis, et inhumanum quiddam accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte tertia defraudetur: et quod honoris ei ex hac emancipatione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum diminutionem decrescit. Ideoque statuimus ut parens pro tertia bonorum parte dominii quam retinere poterat dimidiam non dominii rerum sed ususfructus retineat: ita enim et res intactae apud filium remanebunt et pater ampliore summa fruetur pro tertia dimidia potiturus.

Item vobis acquiritur quod servi vestri ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur aut ex donatione aut ex legato vel ex qualibet alia causa acquirunt. Hoc enim vobis et ignorantibus et invitis obvenit. Ipse enim servus qui in potestate alterius est nichil suum habere potest. Sed si heres institutus sit, non alias nisi iussu vestro hereditatem adire potest: et si iubentibus vobis adierit, vobis hereditas acquiritur perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. Et convenienter scilicet legatum per eos vobis acquiritur. Non solum autem proprietas per eos quos in potestate habetis acquiritur vobis, sed etiam possessio: cuiuscumque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. Unde etiam per eos usucapio vel longi temporis possessio vobis accedit.

De his autem servis in quibus tantum usumfructum habetis ita placuit, ut quicquid ex re vestra vel ex operibus suis acquirant, id vobis adiciatur; quod vero extra eas causas persecuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is servus heres institutus sit legatumve quid ei aut donatum fuerit, non usufructuario sed domino proprietatis acquiritur. Idem placet et de eo qui a vobis bona fide possidetur, sive is liber sit sive alienus servus: quod enim placuit de usufructuario, idem placet et de bona fide possessore. Itaque quod extra duas istas causas acquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. Sed bonae fidei possessor cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi acquirere potest: fructuarius vero usucapere non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi, deinde quia scit alienum servum esse. Non solum autem proprietas per eos servos in quibus usumfructum habetis vel quos bona fide possidetis vel per liberam personam quae bona fide vobis servit acquiritur vobis, sed etiam possessio. Loquimur autem in utriusque persona secundum diffinitionem quam proxime exposuimus, id est si quam possessionem ex re vestra vel ex operibus suis adepti fuerint.

Ex his itaque apparet per liberos homines quos neque iuri vestro subiectos habetis neque bona fide possidetis, item per alienos servos in quibus nec usumfructum habetis nec iustam possessionem, nulla ex causa vobis acquiri posse. Et hoc est quod dicitur per extraneam personam nichil acquiri posse: excepto eo quod per liberam personam veluti per procuratorem placet non solum scientibus sed etiam ignorantibus vobis acquiri possessionem secundum divi Severi constitutionem, et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel usucapionem aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit.

Hactenus tantisper admonuisse sufficiat quemadmodum singulae res vobis acquiruntur: nam legatorum ius, quo et ipso singulae res vobis acquiruntur, item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur, opportunius inferiori loco referemus. Videamus itaque nunc quibus modis per universitatem res vobis acquiruntur. Si cui ergo heredes facti sitis, sive cuius bonorum possessionem petieritis, vel si quem arrogaveritis, vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint, eius res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hereditatibus dispiciamus. Quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est ut de his dispiciamus quae vobis ex testamento obveniunt. Qua in re necessarium est initio de testamentis ordinandis exponere.

De testamentis ordinandis. Rubrica.

Testamentum ex eo appellatur quod testatio mentis est. Sed ut nichil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabatur, altero cum in proelium exituri essent, quod procinctum dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamentorum quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem, agebatur quinque testibus et libripende civibus Romanis puberibus praesentibus et eo qui familiae emptor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc in usu esse desiit.

Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. Postea vero ex edicto praetoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur, sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non erant necessaria.

Sed cum paulatim tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est ut uno eodemque tempore, quod ius civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto praetoris signacula testamentis imponerentur: ut hoc ius tripertitum esse videatur, ut testes quidem et eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gratia a iure civili descendant; subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur; signacula autem et numerus testium ex edicto praetoris.

Sed his omnibus ex nostra constitutione propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen heredis exprimatur et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamentum. Quid enim si septem anuli una sculptura fuerint? secundum quod Papiniano visum est. Sed et alieno quoque anulo licet signare.

Testes autem adhiberi possunt hi cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier neque impubes neque servus neque mutus neque surdus nec furiosus nec cui bonis interdictum est nec hi quos leges iubent improbos intestabilesque esse possunt in numero testium adhiberi.

Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Adrianus Catonio Vero quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur atque si ut oportet factum esset, cum eo tempore quo testamentum signaretur omnium consensu hic testis liberorum loco fuit nec quisquam esset qui ei status quaestionem moveret.

Pater nec non is qui in potestate eius est, item duo fratres qui in eiusdem patris potestate sunt, utrique testes in uno testamento fieri possunt: quia nichil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

In testibus autem non debet esse qui in potestate testatoris est. Sed si filius familias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater eius recte testis adhibetur nec is qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium.

Sed neque heres scriptus neque is qui in potestate eius est neque pater eius qui eum habet in potestate neque fratres qui in eiusdem patris potestate sunt testes adhiberi possunt, quia totum hoc negotium quod agitur testamenti ordinandi gratia creditur hodie inter heredem et testatorem agi. Licet enim totum ius tale conturbatum fuerat et veteres, qui familiae emptorem et eos qui per potestatem ei coadunati fuerant testamentariis testimoniis repellebant, heredi et his qui coniuncti ei per potestatem fuerant concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi q

ro permittebant hoc iure minime abuti debere eos suadebant: attamen nos eandem observationem corrigentes et quod ab illis suasum est in legis necessitatem transferentes ad imitationem pristini familie emptoris merito nec heredi qui imaginem vetustissimi familie emptoris optinet, nec aliis personis que ei ut dictum est coniuncte sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo testimonia prestare. ideoque nec eiusmodi veterem constitutionem in nostro codice inseri permisimus. legatariis autem et fideicommissariis quia non iuris successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus, immo in quadam nostra constitutione et hoc specialiter concessimus: et multo magis his qui in eorum potestate sunt vel qui eos habent in potestate huiusmodi licentiam damus.

Nichil autem interest, testamentum in tabulis an in cartis membranisve vel in alia materia fiat. Sed et unum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum optinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum et necessarium est, veluti si quis navigaturus et secum ferre et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas que humanis necessitatibus imminent. Sed hec quidem de testamentis que in scriptis conficiuntur. Si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua voluntate coram eis nuncupata sciat hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum.

De militari testamento Rubrica.

Supradicta diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus principalibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint neque aliam testamentorum sollempnitatem observaverint, recte nichilominus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt. Quod merito nostra constitutio induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema sive scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. Illis autem temporibus per que citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur: sed testari quidem et si filii familias sunt propter militiam conceduntur, iure tamen communi, eadem observatione et in eorum testamentis adhibenda quam et in testamentis paganorum proxime exposuimus. Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: Id privilegium quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intelligi debet ut utique prius constare debeat testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. Is ergo miles de cuius bonis apud te queritur, si convocatis ad hoc hominibus ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est ut declararet quem vellet sibi esse heredem et cui libertatem tribueret, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas eius rata habenda est. Ceterum si ut plerumque sermonibus fieri solet dixit alicui: ego te heredem facio, aut tibi bona mea relinquo, non oportet hoc pro testamento observari. Nec ullorum magis interest quam ipsorum quibus id privilegium datum est eiusmodi exemplum non admitti. alioquin non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent qui affirmarent se audisse dicentem aliquem relinquere se bona cui visum sit, et per hoc iudicia vera subvertuntur. Quin immo et mutus et surdus miles testamentum facere potest. Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt. post missionem vero veterani vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. Quid igitur si intra annum quidem decesserit, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit: an quasi militis testamentum valeat? et placet valere quasi militis. Sed et si quis ante militiam non iure fecit testamentum et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quedam adiecit sive detraxit vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est valere testamentum quasi ex nova militis voluntate. Denique et si in adrogationem datus fuerit miles vel filius familias emancipatus est, testamentum eius quasi ex nova militis voluntate valet nec videtur capitis deminutione irritum fieri. Sciendum tamen est quod ad exemplum castrensis peculii tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia dederunt peculia, quorum quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari. Quod nostra constitutio latius extendens permisit omnibus in his tantummodo peculiis testari quidem, sed iure communi: cuius constitutionis tenore perspecto licentia est nichil eorum que ad prefatum ius pertinent ignorare.

Quibus non est permissum facere testamentum.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim hi qui alieno iuri subiecti sunt testamenti faciendi ius non habent, adeo quidem ut quamvis parentes eis permiserint, nichilo magis iure testari possint: exceptis his quos antea enumeravimus et precipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris acquisierint permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. Quod quidem initio tantum militantibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nerve nec non optimi imperatoris Traiani. postea vero subscriptione divi Adriani etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. Itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint. Si vero intestati decesserint nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus quod in castris acquisierit miles qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque patre mortuo cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id quod in castris acquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis parentum computantur ac si servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet his que ex sacris constitutionibus et precipue nostris propter diversas causas non acquiruntur. Preter hos igitur qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet sue potestatis factus decesserit. Preterea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est. Item furiosi, quia mente carent. nec ad rem pertinet si impubes postea pubes aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit. Furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, certe eo quod ante furorem fecerint testamento valente. nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium recte gestum postea furor interveniens perimit. Item prodigus cui bonorum suorum administratio interdicta est testamentum facere non potest, sed id quod ante fecerit quam interdictio ei bonorum fiat ratum est. Item surdus et mutus non semper testamentum facere possunt. utique autem de eo surdo loquimur qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit. nam et mutus is intelligitur qui eloqui nichil potest, non qui tarde loquitur. Sepe autem etiam litterati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde nostra constitutio etiam his subvenit ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari aliaque facere que eis permissa sunt. Sed si quis post testamentum factum adversa valitudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse ceperit, ratum nichilominus eius remanet testamentum. Cecus autem non potest facere testamentum nisi per observationem quam lex divi Iustini patris mei introduxit. Eius qui apud hostes est testamentum quod ibi fecit non valet, quamvis redierit. Sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit valet iure postliminii, sive illic decesserit valet ex lege Cornelia.

De exheredatione liberorum.

Non tamen ut omnimodo valeat testamentum sufficit hec observatio quam supra exposuimus. Sed qui filium in potestate habet curare debet ut eum heredem instituat vel exheredem eum nominatim faciat. alioquin si eum silentio preterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem ut et si vivo patre filius mortuus sit, nemo heres ex eo testamento existere possit, quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. Sed non ita de filiabus vel aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum. sed si non fuerant heredes scripti scripteve vel exheredati exheredateve, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem accrescendi eis ad certam portionem prestabatur. Sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat et inter ceteros hoc facere. Nominatim autem quis exheredari videtur sive ita exheredetur: Ticius filius meus exheres esto, sive ita: filius meus exheres esto, non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extat. Postumi quoque liberi vel heredes institui debent vel exheredari. Et in eo par omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis sive feminini sexus sive masculini preterito valet quidem testamentum, sed postea agnatione postumi sive postume rumpitur et ea ratione totum infirmatur. ideoque si mulier ex qua postumus aut postuma sperabatur abortum fecerit, nichil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. Sed feminini quidem sexus persone vel nominatim vel inter ceteros exheredari solebant, dum tamen si inter ceteros exheredentur aliquid eis legetur, ne videantur per oblivionem preterite esse. Masculos vero postumos, id est filios et deinceps, placuit non aliter recte exheredari nisi nominatim exheredentur, hoc scilicet modo: quicumque mihi filius genitus fuerit exheres esto. Postumorum autem loco sunt et hi qui in sui heredis locum succedendo quasi agnoscendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si quis filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat, quia filius gradu precedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius eius vivo eo moriatur aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius, incipit nepos neptisve in eius locum succedere, et eo modo iura suorum heredum quasi agnatione nanciscuntur.

Nec ergo eo modo rumpatur testamentum eius, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum: ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere vel exheredare, ne forte vivo eo filio mortuo succedendo in locum eius nepos neptisve quasi agnatione rumpant testamentum: idque lege Iunia Velleia provisum est, in qua simul exheredationis modus ad similitudinem postumorum demonstratur.

Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. Sed praetor omnes tam feminini sexus quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet, virilis sexus nominatim, feminini vero inter ceteros. Quodsi neque heredes instituti fuerint neque ita ut diximus exheredati, permittit praetor eis contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quaesiti. Itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt secundum ea quae de naturalibus exposuimus. Emancipati vero a patre adoptivo neque iure civili neque quod ad edictum praetoris attinet inter liberos numerantur. Qua ratione accidit ut ex diverso quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur, ut eos neque heredes instituere neque exheredare necesse sit. Cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiunt in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati fuissent.

Sed haec vetustas introducebat. Nostra vero constitutio inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans, quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturali officio fungitur, et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur, ideo simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris descendentibus per virilem sexum personis non solum natis, sed etiam postumis introduxit, ut omnes, sive sui sive emancipati sunt, aut heredes instituantur aut nominatim exheredentur, et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sunt sive adhuc in utero constituti postea nati sunt. Circa adoptivos autem filios certam induximus divisionem, quae constitutioni nostrae quam super adoptivis tulimus continetur.

Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed silentio praeterierit non ignorans an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere constitutionibus principum cautum est.

Mater vel avus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare, sed possunt eos omittere. Nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. Nec enim matri filium filiamve neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem permittit, sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiet.

De heredibus instituendis. Rubrica.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos, et tam proprios quam alienos. Proprios autem servos olim quidem secundum plurium sententias non aliter quam cum libertate recte instituere licebat. Hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione heredes eos instituere permissum est. Quod non per innovationem induximus, sed quoniam et aequius erat et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is intellegitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. Est autem casus, in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: Servum adulterio maculatum non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est: quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio nullius momenti habeatur. Alienus servus etiam is intellegitur, in quo usumfructum testator habet.

Servus autem a domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber heresque necessarius. Si vero a vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest, quia non fit necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequitur. Quodsi alienatus fuerit, iussu novi domini adire hereditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse alienatus neque liber neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institutus fuerit: destitisse enim a libertatis datione videtur dominus, qui eum alienavit. Alienus quoque servus heres institutus, si in eadem causa duraverit, iussu eius domini adire hereditatem debet. Si vero alienatus ab eo fuerit aut vivo testatore aut post mortem eius antequam adeat, debet iussu novi domini adire. At si manumissus est vivo testatore vel mortuo antequam adeat, suo arbitrio adire hereditatem potest.

Servus autem alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti factio. Nondum enim adita hereditas personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti, cum et eius qui in utero est servus recte heres instituitur.

Servus plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres unicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro portione dominii adquirit hereditatem.

Et unum hominem et plures in infinitum, quot quis velit, heredes facere licet.

Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quae assis appellatione continentur. Habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta haec: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. Non autem utique semper duodecim uncias esse oportet. Nam tot unciae assem efficiunt, quot testator voluerit: et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. Et e contrario potest quis in quantascumque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere.

Si plures instituantur, ita demum partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex aequis partibus heredes esse: satis enim constat nullis partibus nominatis ex aequis partibus eos heredes esse. Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus fuerit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fiet: et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrent. Si vero totus as completus sit, in partem dimidiam vocantur et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec interest, primus an medius an novissimus sine parte scriptus sit: ea enim pars data intellegitur, quae vacat.

Videamus, si pars aliqua vacet nec tamen quisquam sine parte sit heres institutus, quid iuris sit? Veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. Et constat vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent: ~~si plures~~ et ex diverso, si plures in portionibus sint, tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quattuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte scriptus fuisset.

Et si plures unciae quam duodecim distributae sunt, is qui sine parte institutus sit quod dupondio deest habebit: idemque erit, si dupondius expletus sit. Quae omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

Heres et pure et sub condicione institui potest. Ex certo tempore aut ad certum tempus non potest, veluti post quinquennium quam moriar vel ex kalendis illis aut usque ad kalendas illas heres esto: diemque adiectum pro supervacuo haberi placet et perinde esse, ac si pure heres institutus esset.

Impossibilis condicio in institutionibus et legatis nec non in fideicommissis et libertatibus pro non scripto habetur.

Si plures condiciones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta si illud et illud factum erit, omnibus parendum est: si separatim, veluti si illud aut illud factum erit, cuilibet obtemperare satis est.

Hi, quos numquam testator vidit, heredes institui possunt. Veluti si fratris filios peregri natos ignorans qui essent heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

De vulgari substitutione. Rubrica.

Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta si ille heres non erit, ille heres esto: et deinceps in quantum velit testator substituere potest et in novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituere potest.

Et plures in unum locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli singulis, vel invicem ipsi qui heredes instituti sunt.

Et si ex disparibus portionibus heredes scriptos invicem substituerit et nullam mentionem in substitutione partium habuerit, eas partes videtur in substitutione dedisse, quas in institutione expressit: et ita divus Pius rescripsit.

Sed si instituto heredi et coheredi suo substituto dato alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt ad utramque partem substitutum admitti.

Si servum alienum quis patrem familias arbitratus heredem scripserit et, si heres non esset, Maevium ei substituerit isque servus iussu domini adierit hereditatem, Maevius in partem admittitur. Illa enim verba si heres non erit in eo quidem quem alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium heredem effecerit: in eo vero quem patrem familias esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi eive, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non adquisierit. Idque Tiberius Caesar in persona Parthenii servi sui constituit.

De pupillari substitutione. Rubrica.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita ut supra diximus substituere potest, id est ut, si heredes ei non extiterint, alius sit heres ei: sed eo amplius ut, et si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres. Veluti si quis dicat h

modo: tunc filius meus heres mihi esto: si filius meus heres mihi non erit sive heres erit et prius moriatur quam in suam tutelam venerit, tunc Seius heres esto. Quo casu siquidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres: si vero extiterit heres filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. Nam moribus institutum est, ut cum eius aetatis filii sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant.

Qua ratione excitati etiam constitutionem in nostro posuimus codice, qua prospectum est, ut si mente captos habeant filios vel nepotes vel pronepotes cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari: et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae postquam pupillus adoleverit infirmatur.

Igitur in pupillari substitutione secundum praefatum modum ordinata duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum est testamentum duarum causarum, id est duarum hereditatum.

Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeat ne filius eius adhuc pupillus ex eo quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subiceretur: vulgarem quidem substitutionem palam facere et in primis testamenti partibus debet, illam autem substitutionem, per quam et si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere eamque partem proprio lino propriaque cera consignare, et in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc impubere aperiantur. Illud autem palam est non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in isdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis hoc pupillo periculosum sit.

Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut et si heredes eis extiterint et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is quem ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. Itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinet. Quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegimus.

Liberis autem suis testamentum facere nemo potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut si patris testamentum non valeat, nec filii quidem valebit.

Vel singulis autem liberis vel qui eorum novissimus impubes morietur substitui potest. Singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit.

Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti Titius, aut generaliter, ut quisquis mihi heres erit: quibus verbis vocantur ex substitutione impubere filio mortuo qui et scripti sunt heredes et extiterunt et pro qua parte heredes facti sunt.

Masculo igitur usque ad quattuordecim annos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos: et si hoc tempus excesserit, evanescit substitutio.

Extraneo vero vel filio puberi heredi instituto ita substituere nemo potest, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit: sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alii hereditatem eius vel totam vel pro parte restituere: quod ius quale sit, suo loco trademus.

Quibus modis testamenta infirmantur.

Testamentum iure factum usque adeo valet, donec rumpatur irritumve fiat. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per imperatorem eum qui sui iuris est, aut per praetorem secundum nostram constitutionem eum qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis.

Posteriore quoque testamento quod iure perfectum est superius rumpitur. Nec interest an extiterit aliquis heres ex eo an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore aut post mortem eius antequam hereditatem adiret decesserit, aut condicione sub qua heres institutus est defectus sit, in his casibus pater familias intestatus moritur: nam et prius testamentum non valet ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres extiterit.

Sed si quis priore testamento iure perfecto posterius aeque iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse divi Severus et Antoninus rescripserunt. Cuius constitutionis verba inseri iussimus, cum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. Imperatores Severus et Antoninus Augusti Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, iure valere, perinde ac si rerum mentio facta non esset, sed teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis aut suppleta quarta ex lege Falcidia hereditatem restituat his qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissi verba, quibus ut valeret prius testamentum expressum est, dubitari non oportet. Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, veluti cum is qui fecit testamentum capite deminutus sit. Quibus modis accidit, primo libro rettulimus.

Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quae rumpuntur irrita fiant et quae statim ab initio non iure fiunt irrita sunt: et ea quae iure facta sunt et postea propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi vel irrita fieri.

Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae ab initio iure facta propter capitis deminutionem irrita facta sunt. Nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptivi patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem petere.

Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere: usque adeo ut si quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei paenituit, non perfecerit, divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae fuerint. Nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est.

Eadem oratione expressit non admissurum se hereditatem eius qui litis causa principem reliquerit heredem, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum, neque ex nuda voce heredis nomen admissurum, neque ex ulla scriptura cui iuris auctoritas desit aliquid adepturum. Secundum hoc divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt: licet enim inquiunt legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus.

De inofficioso testamento.

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel exheredant vel omittunt, inductum est ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos aut inique praeteritos, hoc colore, quasi non sanae mentis fuerunt, cum testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecit testamentum, non autem ex officio pietatis: nam si vere furiosus est, nullum est testamentum.

Non autem liberis tantum permissum est parentum testamentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. Soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. Ultra fratres igitur et sorores cognati nullo modo aut agere possunt aut agentes vincere.

Tam autem naturales liberi, quam secundum nostrae constitutionis divisionem adoptati ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad defuncti bona venire possunt. Nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem vel partem eius, de inofficioso agere non possunt. Postumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt.

Sed haec ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est: quod nostra constitutio ad verecundiam naturae introduxit. Sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficiosi querela quiescente, id quod eis deest usque ad quartam legitimae partis repleatur, licet non fuerit adiectum boni viri arbitratu debere eam repleri.

Si tutor nomine pupilli cuius tutelam gerebat ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere.

Sed et si e contrario pupilli nomine cui nihil relictum fuerit de inofficioso egerit et superatus est, tutor quod sibi in eodem testamento legatum relictum est non amittit.

Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: sive iure hereditario sive iure legati vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos in his tantummodo casibus quorum nostra constitutio mentionem facit, vel aliis modis qui constitutionibus continentur.

Quod autem de quarta diximus, ita intellegendum est, ut sive unus fuerit sive plures quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione quarta.

De heredum qualitate et differentia.

Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei. Necessarius heres est servus heres institutus: ideo sic appellatus, quia sive velit sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. Unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur vel distrahantur vel inter eos dividantur. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea quae post mortem patroni sui sibi adquisierit ipsi reserventur: et quamvis non suffecerint bona defuncti creditoribus, iterum ex ea causa res eius quas sibi adquisierit non veneunt.

Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius filia

vel nepos neptisve ex filio et deinceps ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerunt. Sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est ut pater eius vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus a patria potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. Unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento, ex lege duodecim tabularum heredes fiunt. Sed his praetor permittit volentibus abstinere se ab hereditate, ut potius parentis quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur. Ceteri qui testatoris iuri subiecti non sunt extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti extranei heredes videntur. Qua de causa et qui a matre heredes instituuntur eodem modo extranei sunt, quia feminae liberos in potestate non habent. Servus quoque a domino heres institutus et post testamentum factum ab eo manumissus eodem modo extraneus heres videtur. In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur sive hi qui in potestate eorum sunt. Et id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem facti, ut constiterit institutio; mortis vero testatoris, ut effectum habeat. Hoc amplius et cum adiit hereditatem esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est quo adquirit hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel condicionem institutionis existentem mutatio iuris non nocet heredi, quia ut diximus tria tempora inspicimus. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii adquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo et furiosus et mutus et postumus et infans et filius familias et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi vel alii adquirere possunt. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate vel non adeunda. Sed sive is cui abstinendi potestas est inmiscuerit se bonis hereditariis, sive extraneus cui de adeunda hereditate deliberare licet adiit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis xxv. Nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. Sciendum est tamen divum Adrianum etiam maiori xxv annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum quod aditae hereditatis tempore latebat emersisset. Sed hoc quidem divus Adrianus speciali beneficio cuidam praestitit. Divus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit. Sed nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc beneficium praestitit, et constitutionem tam aequissimam quam nobilissimam scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem et in tantum teneri in quantum valere bona hereditatis contingit, ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint. Item extraneus heres testamento institutus aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus potest aut pro herede gerendo vel etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri. Pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur vel vendendo res hereditarias aut praedia colendo locandove, et quoquo modo si voluntatem suam declaret vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat eum in cuius bonis pro herede gerit testato intestatove obisse et se ei heredem esse. Pro herede enim gerere est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. Eum qui mutus vel surdus natus est vel postea factus, nihil prohibet pro herede gerere et adquirere sibi hereditatem, si tamen intelligit quod agitur.

De legatis. Rubrica.

Post hoc videamus de legatis. Quae pars iuris extra propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de his iuris figuris quibus per universitatem res nobis adquiruntur. Sed cum omnino de testamentis deque heredibus qui testamento instituuntur locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest haec iuris materia tractari. Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto relicta. Sed olim quidem erant legatorum genera quattuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. Et certa quaedam verba cuique generi legatorum assignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. Sed ex constitutionibus divorum principum sollempnitas huiusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes et non verbis sed voluntatibus eorum faventes, disposuit ut omnibus legatis una sit natura, et quibuscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam: cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. Cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem, necessarium esse duximus omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis hoc repleatur ex natura fideicommissorum, et si quid amplius est in legatis per hoc crescat fideicommissi natura. Sed ne in primis legum cunabulis permixte de his exponendo studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus interim separatim prius de legatis et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris cognita facile possint permixtionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere. Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et aliena res legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam et praestare, vel si eam non potest redimere, aestimationem eius dare. Sed si talis res sit cuius non est commercium, nec aestimatio eius debetur, sicuti si campum Martium vel basilicas vel templa vel quae publico usui destinata sunt legaverit: nam nullius momenti legatum est. Quod autem diximus alienam rem legari posse, ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non et si ignorabat: forsitan enim si scisset alienam rem esse non legasset. Et ita divus Pius rescripsit. Et verius esse ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem legare defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. Et hoc quoque casu idem placet quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres si sciebat defunctus rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluit legatarium luere et hoc expressit, non debet heres eam luere. Si res aliena legata fuerit et eius vivo testatore legatarius dominus factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest; si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere non potest. Nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem et eandem rem concurrere non posse. Hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest utrum rem an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si rem, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa; si aestimationem, agere potest. Ea quoque res quae in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur, veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. Si eadem res duobus legata sit, sive coniunctim sive disiunctim, si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum; si alter deficiat, quia aut spreverit legatum aut vivo testatore decesserit, totum ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat: Titio et Seio hominem Stichum do lego. Disiunctim ita, veluti si quis dicat: Titio hominem Stichum do lego, Seio Stichum do lego. Sed et si expresserit eundem hominem Stichum, aeque disiunctim legatum intelligitur. Si cui fundus alienus legatus fuerit et emerit proprietatem detracto usufructu, et ususfructus ad eum pervenerit, et postea ex testamento agat, recte eum agere et fundum petere Iulianus ait, quia ususfructus in petitione servitutis locum obtinet: sed officio iudicis contineri ut deducto usufructu iubeat aestimationem praestari. Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius amplius eius fieri non potest: et licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa nec aestimatio eius. Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus valet quod in veritate est quam quod in opinione. Sed et si legatarii putavit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere. Si rem suam legaverit testator, postea eam alienaverit, Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nichilominus deberi: idque divi Severus et Antoninus rescripserunt. Idem rescripserunt eum qui post testamentum factum praedia quae legata erant pignori dedit, ademisse legatum non videri, et ideo legatarium cum herede agere posse ut praedia a creditore luantur. Si vero quis partem rei legatae alienaverit, pars quae non est alienata omnimodo debetur, pars autem alienata ita debetur si non adimendi animo alienata sit. Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est, et neque ab ipso debitore neque ab herede eius potest heres petere, nec ab alio qui heredis loco est: sed et potest a debitore conveniri ut liberet eum. Potest autem quis vel ad tempus iubere ne heres petat. Ex contrario si debitor creditori suo quod debet legaverit, inutile est legatum si nichil plus est in legato quam in debito, quia nichil amplius habet per legatum. Quod si in diem vel sub condicione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter repraesentationem. Quod si vivo testatore dies venerit aut condicio exstiterit, Papinianus scripsit utile esse nichilominus legatum, quia semel constitit.

quod minus est. Non enim placuit sententia existimantium extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenit a qua incipere non potest. Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum, quia plenius est legatum quam de dote actio. Sed si quam non acceperit dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum; si vero certa pecunia vel certum corpus aut instrumentum dotis in praelegando demonstrata sunt, valere legatum. ¶ Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit. Et si alienus servus legatus sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres. ¶ Si vero heredis servus legatus fuerit et ipse eum manumiserit, teneri eum Iulianus scripsit, nec interest scierit an ignoraverit a se eum legatum esse. ¶ Sed et si alii donaverit servum heres et is cui donatus est eum manumiserit, tenetur heres, quamvis ignoraverit a se eum legatum esse. ¶ Si quis ancillas suas cum liberis legaverit, etiamsi ancillae mortuae fuerint, partus legato cedunt.

¶ Idem est si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint: licet enim mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedunt. ¶ Sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo servo vel manumisso vel alienato et peculii legatum extinguitur. Idem est si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et instrumenti legatum extinguitur. ¶ Si grex legatus fuerit, postea ad unam ovem pervenerit, quod superfuerit vindicari potest. Grege autem legato etiam eas oves quae post testamentum factum gregi adiciuntur legato cedere Iulianus ait; est enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicuti aedium unum corpus ex cohaerentibus lapidibus. Aedibus denique legatis columnas marmoreas quae post testamentum factum adiectae sunt legato cedere.

¶ Si peculium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore legatarii lucro vel damno est. Quod si post mortem testatoris ante aditam hereditatem aliquid servus adquisierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne quod post aditam hereditatem adquisitum est legatario cedere, quia dies huius legati ab adita hereditate cedit; sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit. Peculium autem nisi legatum fuerit manumisso non debetur, quamvis si vivus manumiserit sufficit si non adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. ¶ Idem rescripserunt peculio legato non videri id relictum ut petitionem habeat pecuniae quam in rationes dominicas impendit. ¶ Tam autem corporales res quam incorporales legari possunt. Et ideo quod defuncto debetur potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet, nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu legatum extinguitur. Sed et tale legatum valet: damnas esto heres meus domum illius reficere vel illum aere alieno liberare. ¶ Si generaliter servus vel alia res legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit.

¶ Optionis legatum, id est ubi testator ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium iusserat, habebat in se condicionem; et ideo nisi ipse legatarius vivus optaverit, ad heredem legatum non transmittebat. ¶ Sed ex constitutione nostra et hoc in meliorem statum reformatum est, et data est licentia heredi legatarii optare, licet vivus legatarius hoc non fecit. Et diligentiore tractatu habito et hoc in nostra constitutione additum est, ut, sive plures legatarii existant quibus optio relicta est et dissentiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures heredes et inter se circa optandum dissentiant alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum, quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant, fortunam esse huius optionis iudicem et sorte esse hoc dirimendum, ut ad quem sors perveniat, illius sententia in optione praecellat. ¶ Legari autem illis solis potest cum quibus testamenti factio est. Incertis vero personis neque legata neque fideicommissa olim relinqui concessum erat. Nam nec miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. ¶ Incerta autem persona videbatur quam incerta opinione animo suo testator subiciebat, veluti si quis ita dicat: quicumque filio meo in matrimonium filiam suam dederit, ei heres meus illum fundum dato. ¶ Illud quoque quod his relinquebatur qui post testamentum scriptum primi consules designati erunt, aeque incertae personae legari videbatur; et denique multae aliae huiusmodi species sunt. ¶ Libertas quoque non videbatur posse incertae personae dari, quia placebat nominatim servos liberari. Tutor quoque certus dari debebat. Sub certa vero demonstratione, id est ex certis personis incertae personae recte legabatur, veluti ex cognatis meis qui nunc sunt si quis filiam meam uxorem duxerit, ei heres meus illam rem dato. ¶ Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta et per errorem soluta repeti non posse sacris constitutionibus cautum erat. ¶ Postumo quoque alieno inutiliter antea legabatur. Est autem alienus postumus qui natus inter suos heredes testatoris futurus non est; ideoque ex emancipato filio conceptus nepos extraneus erat postumus avo. Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione relicta, cum in nostro codice constitutio posita est per quam et huic parti medevimus, non solum in hereditatibus sed etiam in legatis et fideicommissis: quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. ¶ Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet, quia certo iudicio debet quis pro tutela suae posteritati cavere. Postumus autem alienus heres institui et antea poterat et nunc potest, nisi in utero eius sit quae iure nostro uxor esse non potest.

Si quis in nomine praenomine cognomine legatarii erraverit testator, si de persona constat, nihilominus valet legatum. ¶ Idemque in heredibus servatur, et recte: nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt, qui si quolibet alio modo intellegantur, nihil interest.

¶ Huic proxima est illa iuris regula, falsa demonstratione legatum non perimi, veluti si quis ita legaverit: Stichum servum meum vernam do lego. Licet enim non verna sed emptus sit, si de servo tamen constat, utile est legatum. Et convenienter si ita demonstraverit: Stichum servum quem a Seio emi, sitque ab alio emptus, utile est legatum, si de servo constat. ¶ Longe magis legato falsa causa non nocet, veluti cum ita quis dixerit: Titio quia absente me negotia mea curavit Stichum do lego; vel ita: Titio quia patrocinio eius capitali crimine liberatus sum Stichum do lego: licet enim neque negotia testatoris umquam gessit Titius neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. Sed si condicionaliter enuntiata fuerit causa, aliud iuris est, veluti si quis ita dicat: Titio si negotia mea curaverit fundum do lego. ¶ An servo heredis recte legamus quaeritur. Et constat pure inutiliter legari nec quicquam proficere si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret legatum si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non ideo debet valere quia diutius testator vixerit. ¶ Sub condicione vero recte legatur, ut requiramus an quo tempore dies legati cedit in potestate heredis non sit. ¶ Ex diverso herede instituto servo quin domino recte etiam sine condicione legetur non dubitatur. Nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum qui heres sit dies legati cedere intellegitur, cum hereditas a legato separata sit et possit per eum servum alius heres effici, si prius quam iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum. Quod si in eadem causa permanserit et iussu legatarii adierit, evanescit legatum. ¶ Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt et ob id veluti caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. ¶ Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. ¶ Sed quia incivile esse putavimus ordinem quidem scripturae sequi, quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum, sperni autem testatoris voluntatem, per nostram constitutionem et hoc vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem et inter medias heredum institutiones legatum relinquere et multo magis libertatem, cuius usus favorabilior est. ¶ Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur, veluti si quis ita dicat: cum heres meus mortuus fuerit do lego. ¶ Item pridie quam heres aut legatarius morietur. Sed simili modo et hoc correximus, firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommissorum inveniatur. ¶ Poenae quoque nomine inutiliter antea legabatur et adimebatur vel transferebatur. Poenae autem nomine legari videtur quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat aut non faciat: veluti si quis ita dicat: si heres meus filiam suam in matrimonium Titio collocaverit, vel ex diverso si non collocaverit, dato decem aureos Seio; aut si ita scripserit: si heres meus servum Stichum alienaverit, vel ex diverso si non alienaverit, Titio decem aureos dato. Et in tantum haec regula observabatur ut perquam pluribus principalibus constitutionibus significaretur nec principem agnoscere quod ei poenae nomine legatum sit. Nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliae militum voluntates in ordinandis testamentis valde observabantur. Quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat. Eo amplius nec heredem poenae nomine adici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: Titius heres esto; si Titius filiam suam in matrimonium Seio collocaverit, Seius quoque heres esto: nihil enim intererat qua ratione Titius coerceatur, utrum legati datione an coheredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit, et generaliter ea quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta vel adempta vel in alios translata, nihil distare a ceteris legatis constituimus vel in dando vel in adimendo vel in transferendo, exceptis his videlicet quae impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum dispositiones valere secta temporum meorum non patitur.

De ademptione legatorum. R.

Ademptio legatorum sive eodem testamento adimatur sive

codicillis firma esse sive contrariis verbis fiat ademptio veluti si quod ita quis legaverit. do lego. ita adimatur. non do non lego. sive non contrariis verbis id est aliis quibuscumque verbis. ¶ Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest veluti si quis ita dixerit hominem Stichum quem Titio legavi Seio do lego. sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit quo casu simul Titio adimi videtur et dari Seio.

De lege falcidia. R.

Superest ut de lege falcidia dispiciamus qua modus novissime legatis impositus est. Cum enim olim lege .xii. tab. libera erat legandi potestas ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare quippe cum ea lege ita cautum esset uti quisque legassit sue rei ita ius esto. visum est hanc legandi licentiam coartare. idque ipsorum testatorum gratia provisum est. Ob id quod plerumque intestati moriebantur recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. ¶ Et cum super hoc tam lex furia quam lex voconia late sunt quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur. ¶ Novissime lata est lex falcidia qua cavetur ne plus legare liceat quam dodrantem totorum bonorum id est ut sive unus heres institutus esset sive plures apud eum eosve pars quarta remaneret. Et cum quesitum esset duobus heredibus institutis veluti Titio et Seio si Titii pars aut tota exhausta sit legatis que nominatim ab eo data sunt aut supra modum onerata. a Seio vero aut nulla relicta sint legata aut que partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt an quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet Titio nichil ex legatis que ab eo relicta sunt retinere liceret. placuit ut quartam partem sue partis salvam habeat posse retinere. etenim in singulis heredibus ratio legis falcidie ponenda est. ¶ Quantitas autem patrimonii ad quam ratio legis falcidie redigitur mortis tempore spectatur. ¶ Itaque si verbi gratia is qui centum aureorum patrimonium in bonis habebat centum aureos legaverit nichil legatariis prodest si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati ut centum aureis legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habiturus sit. sed necesse est ut nichilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diverso si .lxxv. aureos legaverit et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum ut non amplius quam .lxxv. aureorum substantia vel etiam minus relinquatur solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi cui liberum est non adire hereditatem que res efficit ut necesse sit legatariis ne destituto testamento nichil consequantur cum herede in portionem pacisci. ¶ Cum autem ratio legis falcidie ponitur ante deducitur es alienum. item funeris impensa et pretia servorum manumissorum tunc deinde in reliquo ita ratio habetur ut ex eo quarta pars apud heredem remaneat. tres vero partes inter legatarios distribuantur pro rata scilicet portione eius quod cuique eorum legatum fuerit. ¶ Itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse et patrimonii quantitatem ex qua legata erogari oportet quadringentorum esse quarta pars singulis legatariis debet detrahi. ¶ Quod si trecentos .l. legatos fingamus octava debet detrahi. ¶ Quod si quingentos legaverit initio quinta deinde quarta detrahi debet. ante enim detrahendum est quod extra bonorum quantitatem est. deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

Nunc transeamus ad fidei. De fidei commissariis hereditatibus. R.

Nunc transeamus ad fideicommissa. Et prius de hereditatibus videamus. Sciendum est itaque omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse. quia nemo invitus cogebatur prestare id de quo rogatus erat. ¶ Quibus enim non poterat hereditatem vel legata relinquere. ¶ Si relinquebant fidei committebant eorum qui capere ex testamento poterant. et ideo fideicommissa appellata sunt quia nullo vinculo iuris sed tantum pudore eorum qui rogabantur continebantur. ¶ Postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod quia iustum videbatur et populare erat paulatim conversum est in assiduam iurisdictionem. tantusque favor eorum factus est ut paulatim etiam pretor proprius crearetur qui fideicommissis ius diceret. quem fideicommissarium appellabant. ¶ In primis igitur sciendum est opus esse ut aliquis recto iure testamento heres instituatur eiusque fidei committatur ut eam hereditatem alii restituat. alioquin inutile est testamentum in quo nemo heres instituitur. ¶ Cum enim aliquis scripserit Lucius Titius heres esto. poterit adicere. rogo te Luci Titi ut cum primum possis hereditatem meam adire eam Gaio Seio reddas restituas. ¶ Potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare. et liberum est vel pure vel sub conditione relinquere fideicommissum vel ex die certo. ¶ Restituta autem hereditate is quidem qui restituit nichilominus heres permanet. ¶ Is vero qui recipit hereditatem aliquando heredis aliquando legatarii loco habebatur. ¶ Et in Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo et Anneo Seneca consulibus senatus consultum factum est quo cautum est ut si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit omnes actiones que iure civili heredi et in heredem competerent ei et in eum darentur cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. ¶ Post quod senatus consultum pretor utiles actiones ei et in eum qui recepit hereditatem quasi heredi et in heredem dare cepit. ¶ Sed quia heredes scripti cum aut totam hereditatem aut pene totam plerumque restituere rogabantur adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant atque ob id extinguebantur fideicommissa. Postea vero Vespasiani Augusti temporibus Pegaso et Pusione consulibus senatus censuit ut ei qui rogatus esset hereditatem restituere perinde liceret quartam partem retinere atque ex lege falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus que per fideicommissum relinquuntur eadem retentio permissa est. ¶ Post quod senatus consultum ipse heres onera hereditaria sustinebat. Ille autem qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis legatarii partiarii loco erat id est eius legatarii cui pars bonorum legabatur. Que species legati partitio vocabatur. Quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Unde que solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi eedem interponebantur inter eum qui ex fideicommisso recepit hereditatem et heredem id est ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. ¶ Ergo si quidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere tunc ex Trebelliano senatus consulto restituebatur hereditas et in utrumque actiones hereditarie pro rata parte dabantur. in heredem quidem iure civili in eum vero qui recipiebat hereditatem ex senatus consulto Trebelliano tanquam in heredem. ¶ At si plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit locus erat Pegasiano senatus consulto et heres qui semel adierit hereditatem si modo sua voluntate adierit sive retinuerit quartam partem sive noluerit retinere ipse universa onera hereditaria sustinebat. ¶ Sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur tanquam inter partiarium legatarium et heredem. Si vero totam hereditatem restituit empte et vendite hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam cavetur Pegasiano senatus consulto ut desiderante eo cui restituere rogatus est iussu pretoris adeat et restituat hereditatem proindeque ei et in eum qui recipit hereditatem actiones dentur ac iuris est ex senatus consulto Trebelliano. Quo casu nullis stipulationibus opus est quia simul et huic qui restituit securitas datur et actiones hereditarie ei et in eum transferuntur qui recipit hereditatem. ¶ Sed quia stipulationes ex senatus consulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet. ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatus consulti placuit exploso senatus consulto Pegasiano quod postea supervenit omnem auctoritatem Trebelliano senatus consulto prestare ut ex eo fideicommissarie hereditates restituantur sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam sive plus sive minus sive penitus nichil. ut tunc quando vel nichil vel minus quarta apud eum remaneat liceat ei vel quartam vel quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum quasi ex Trebelliano senatus consulto pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. Si vero totam hereditatem sponte restituerit omnes hereditarie actiones fideicommissario et adversus eum competunt. Sed et id quod precipuum Pegasiani senatus consulti fuerat ut quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra eum transire actiones et hoc transposuimus ad senatus consultum Trebellianum ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur si ipso nolente adire fideicommissarius desideret restitui sibi hereditatem nullo nec damno nec commodo apud heredem remanente. ¶ Nichil autem interest utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogatur. nam et hoc casu eadem observari precipimus que in totius hereditatis restitutione diximus. ¶ Si quis una aliqua re deducta sive precepta que quartam continet veluti fundo vel alia re rogatus sit restituere hereditatem simili modo ex Trebelliano senatus consulto restitutio fiat perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. ¶ Sed illud interest quod altero casu id est cum deducta sive precepta aliqua re restituitur hereditas in solidum ex eo senatus consulto actiones transferuntur et res que remanet apud heredem sine ullo onere hereditario apud eum remanet quasi ex legato ei adquisita. Altero vero casu id est cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem et

restituere. Sentiebantur autem actiones pro dodrante que transferuntur ad fideicommissarium, et pro quadrante remanent apud heredem. Cum etiam liceat una aliqua re deducta aut percepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, in qua maxima pars hereditatis continetur, eque in solidum transferuntur actiones, et secum deliberare debet is cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribusve rebus deductis preceptisve restituere hereditatem rogatus sit. Sed et si certa summa deducta percepta que quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. Que autem diximus de eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est. Preterea intestatus quoque moriturus potest rogare eum ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve eius aut rem aliquam, veluti fundum, hominem, pecuniam, alicui restituat: cum alioquin legata nisi ex testamento non valeant. Eum quoque cui aliquid restituitur potest rogare, ut id rursus alii aut totum aut pro parte vel etiam aliud aliquid restituat. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent, et tam nomen quam substantiam acceperunt, et ideo divus Augustus ad necessitatem iuris ea detraxit: nuper et nos, eundem principem superare contendentes, ex facto quod Tribonianus vir excelsus questor sacri palatii suggessit, constitutionem fecimus per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit, tunc sive pater heredis sive alius quicumque sit, qui fidem elegit heredis et ab eo aliquid restitui voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumpnia iuraverit, necesse eum heredem vel iusiurandum subire, quod nichil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi solutionem vel universitatis vel specialis coartari, ne depereat voluntas ultima testatoris fidei heredis commissa. Eadem observari censuimus et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quod si is a quo relictum dicitur, postquam negaverit, confiteatur quidem aliquid a se relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.

De singularibus rebus per fideicommissum relictis. Rubrica.

Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum, hominem, vestem, argentum, pecuniam numeratam, et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. Potest autem non solum proprias testator res per fideicommissum relinquere, sed et heredis aut legatarii aut fideicommissarii aut cuiuslibet alterius. Itaque et legatarius et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest ut eam alicui restituat, que ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est aut ipsam redimere et prestare aut estimationem eius solvere. Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut heres eum rogetur manumittere, vel legatarius vel fideicommissarius. Nec interest utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam extranei sit. Itaque et alienus servus redimi et manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat, si modo nichil ex iudicio eius qui reliquit libertatem percepit, non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, prestari libertas. Qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus fuerit, sed eius qui manumittit: at is qui directo testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris libertus fit, qui etiam orcinus appellatur. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum et quo moreretur. Directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. Verba autem fideicommissorum hec maxime in usu habentur: peto, rogo, volo, committo, fidei tue committo, que perinde singula firma sunt atque si omnia in unum congesta sint.

De codicillis. Rubrica.

Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa ceperunt, codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui auctoritatem eius secuti fideicommissa prestabant, et filia Lentuli legata que iure non debebat solvit. Dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quesisse an posset hoc recipi, nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset: et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes que apud veteres fuissent, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post que tempora cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat quin codicilli iure optimo admitterentur. Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed et intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed divi Severus et Antoninus rescripserunt ex his codicillis qui testamentum precedunt posse fideicommissum peti, si appareat eum qui postea testamentum fecerat a priore voluntate non recessisse. Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exheredatio scribi. Directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. Nec condicionem heredi instituto codicillis adicere neque substituere directo potest. Codicillos autem etiam plures quis facere potest, et nullam sollempnitatem ordinationis desiderant.

Incipit liber III. De hereditatibus que ab intestato deferuntur. Rubrica.

Intestatus decedit qui aut omnino testamentum non fecit aut non iure fecit, aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est, aut si nemo ex eo heres extitit. Intestatorum autem hereditates ex lege XII tabularum primum ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes existimantur, ut et supra diximus, qui in potestate morientis fuerunt, veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote ex filio nato prognatus prognatave. Nec interest utrum naturales sunt liberi an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos qui ex legitimis quidem nuptiis vel matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatum dati secundum divalium constitutionum que super his posite sunt tenorem heredum suorum iura nanciscuntur. Nec non eos quos nostre amplexe sunt constitutiones, per quas iussimus, si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias habuerit, non solum eos liberos qui post dotem editi sunt iustos et in potestate patris esse, sed etiam anteriores, qui et his qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis prestiterunt: quod obtinere censuimus etiam si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi vel etiam nati ab hac luce subtracti fuerint. Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si precedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus quo quis moritur filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegimus. Postumi quoque, qui si vivo parente nati essent in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur, ex his causis et furiosis acquiri potest. Et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus acquiritur suis heredibus hereditas: nec curatoris consensu acquiritur furioso, sed ipso iure. Interdum autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non fuit, tamen suus heres parenti efficitur: veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris: ius enim postliminii hoc facit. Per contrarium autem hoc evenit, ut licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit reus perduellionis ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedit. Sed potest dici ipso iure esse suum heredem, sed desinere. Cum filius filiave et ex altero filio nepos neptisve extant, pariter ad hereditatem avi vocantur, nec qui gradu proximior est ulteriorem excludit. Equum enim esse videtur nepotes neptesque in patris sui locum succedere. Pari ratione et si nepos neptisve sit ex filio et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptesque, item pronepotes proneptesque in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est non in capita sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filiis

nepotes neptesve extant, ex altero unus forte aut duo, ex alio tres aut quattuor: ad unum aut duos dimidia pars pertinet, ad tres aut quattuor altera dimidia.

Cum autem quaeritur an quis suus heres existere potest, eo tempore quaerendum est quo certum est aliquem sine testamento decessisse: quod accidit et destituto testamento. hac ratione si filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus est, filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres aut quia non potuit: nepos avo suus heres existet.

Quia quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos: et hoc certum est. et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius posteaque deserto avi testamento suus heres efficitur.

Plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo desertoque postea avi testamento suus heres avo non existit, quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat.

Hi autem cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. haec de suis heredibus. Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: neque enim sui heredes sunt, quia in potestate esse desierunt parentis, neque ullo alio iure per legem duodecim tabularum vocantur.

Sed praetor naturali aequitate motus dat eis bonorum possessionem unde liberi, perinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, sive soli sint sive cum suis heredibus concurrant.

Itaque duobus liberis extantibus, uno emancipato et altero qui mortis tempore in potestate fuerit, sane quidem is qui in potestate fuerit solus iure civili heres est, id est solus suus heres est. sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem admittitur, evenit ut suus heres pro parte heres fiat.

At hi qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo cum is moreretur in adoptiva familia sint.

Nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent nec umquam in adoptiva familia fuissent.

Et convenienter quod ad adoptivum patrem pertinet extraneorum loco esse incipiunt.

Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et quantum ad hunc aeque extraneorum loco fiunt, et quantum ad naturalis parentis bona pertinet nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur.

Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad liberos eius an ad agnatos.

Minus ergo iuris habent adoptivi quam naturales. namque naturales emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt: adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum et a praetore non adiuvantur. et recte:

Naturalia enim iura civilis ratio perimere non potest, nec quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse.

Adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt.

Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parens liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis neque ut oportet exheredatis, praetor pollicetur.

Nam eos quidem qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem: eos vero qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus quo naturalis parens moreretur, repellit.

Item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre sicut ab intestato ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit, quia desinunt in numero liberorum esse.

Admonendi tamen sumus eos qui in adoptiva familia sunt quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti qua liberi ad bonorum possessionem vocantur non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi neque emancipati obstent neque agnatus quidem ullus interveniat.

Ante enim praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos. Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione acceperunt, quam super his personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur.

Invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, et adoptione facile per emancipationem soluta ad neutrius patris successionem vocabantur.

Hoc solito more corrigentes constitutionem scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita servari atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuerit subsecuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patrem adoptivum venire successionem.

Testamento autem ab eo facto neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate eius persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita neque inofficiosi querela instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere, utpote nullo naturali vinculo copulatum: neque si ex Sabiniano senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus.

Nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit.

Nostra autem constitutione exceptus est is quem parens naturalis adoptandum susceperit: utroque enim iure tam naturali quam legitimo in hanc personam concurrente pristina iura tali adoptioni servavimus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit arrogandum. quae specialiter et singulatim ex praefatae constitutionis tenore possunt colligi.

Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens solos nepotes vel neptes qui quaeve ex virili sexu descendunt ad suorum vocabat successionem et iuri agnatorum eos anteponebat. nepotes autem qui ex filiabus nati sunt et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans post agnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel proaviae sive paternae sive maternae successionem.

Divi autem principes non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt.

Sed ut aliquid amplius sit eis qui non solum naturae sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum et neptium vel deinceps de quibus supra diximus paulo minuendam esse existimaverunt: ut minus tertiam partem acciperent quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit cuius de hereditate agitur:

hisque, licet soli sint, adeuntibus agnatos minime vocabant.

Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes vel pronepotes et proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat, ita et principalis dispositio in locum matris suae vel aviae eos cum iam designata partis tertiae deminutione vocat.

Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter agnatos et memoratos nepotes, partem quartam defuncti substantiae agnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutionis auctoritate, memoratam quidem constitutionem a nostro codice segregavimus neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. nostra autem constitutione promulgata toti iuri eius derogatum est. et sanximus talibus nepotibus ex filia vel pronepotibus ex nepte et deinceps superstitibus agnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi qui ex transversa linea veniunt potiores his habeantur qui recto iure descendunt. quam constitutionem nostram optinere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus.

Ita tamen ut, quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit non in capita sed in stirpes hereditatem dividi, similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes et neptes et alias deinceps personas, ut utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi portionem sine ulla deminutione consequantur, ut si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quattuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quattuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

De legitima agnatorum successione. R.

Si nemo suus heres vel eorum quos inter suos heredes praetor vel constitutiones vocant extat et successionem quoquo modo amplectatur, tunc ex lege duodecim tabularum ad agnatum proximum hereditas pertinet.

Sunt autem agnati, ut primo quoque libro tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati.

Itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur, nec requiritur an etiam matrem eandem habuerint.

Item patruus fratris filio et invicem is illi agnatus est.

Eodem numero sunt fratres patrueles, id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur.

Qua ratione etiam ad plures gradus agnationis pervenire poterimus.

Hi quoque qui post mortem patris nascuntur iura consanguinitatis nanciscuntur. non tamen omnibus simul agnatis dat lex hereditatem, sed his qui tunc proximo gradu sunt cum certum esse coeperit aliquem intestatum decessisse.

Per adoptionem quoque agnationis ius consistit, veluti inter filios naturales et eos quos pater eorum adoptavit. nec dubium est quin proprie consanguinei appellentur.

Item si quis ex ceteris agnatis tuis, veluti frater aut patruus aut denique is qui longiore gradu est, aliquem adoptaverit, agnatos inter suos esse non dubitatur.

Ceterum inter masculos quidem agnationis iure hereditas etiam longissimo gradu ultro citroque capitur.

Quod ad feminas vero attinet ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint, ulterius

non capiant. Masculi vero ad earum hereditates etiam si longissimo gradu sint admittuntur. Qua de causa fratris tui aut patrui tui filiae vel amitae tuae hereditas ad te pertinet, tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. Sed quia sane iniquum erat in universum eas quasi extraneas repelli, praetor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque agnatus ullus nec proximior cognatus interveniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa simili modo omnes agnatos sive masculos sive feminas cuiuscumque gradus ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat. Media autem iurisprudentia, quae erat lege quidem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata praefatam differentiam inducebat et penitus eas a successione agnatorum repellebat, omni alia successione incognita, donec praetores paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes sive quod deerat adimplentes humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt et cognationis linea proximitatis nomine introducta per bonorum possessionem eas adiuvabant et pollicebantur his bonorum possessionem, quae unde cognati appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum sequentes et eius vestigia in hac parte conservantes laudamus quidem praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus. Quare etenim uno eodemque gradu naturali concurrente et agnationis titulis tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium agnatorum, ex agnatis autem mulieribus nulli penitus nisi soli sorori ad agnatorum successionem patebat aditus? Ideo in plenum omnia reducentes et ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exaequantes nostra constitutione sancimus omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descendentes, sive masculini sive feminini generis sunt, simili modo ad iura successionis legitimae ab intestato vocari secundum gradus sui praerogativam, nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura sicuti germanae non habent. Hoc etiam addendum nostrae constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam successionem, ut non solum fratris filius et filia secundum quod iam definivimus ad successionem patrui sui vocentur, sed etiam germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli et non deinceps personae una cum his ad iura avunculi sui perveniant, et mortuo eo, qui patruus quidem est fratris sui filiis, avunculus autem sororis suae soboli, simili modo ab utroque latere succedant, tamquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt: his etenim personis praecedentibus et successionem admittentibus ceteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hereditate non ad stirpes, sed in capita dividenda. Si plures sint gradus agnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaque si verbi gratia sit frater defuncti et alterius fratris filius aut patruus, frater potior habetur. Et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet, tamen dubium non est, quin et si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur: nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intellegitur, et tamen dubium non est, quin, licet unus sit gradus agnatorum, pertineat ad eos hereditas. Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is cuius de hereditate quaeritur. Quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit nullum ex testamento heredem extiturum: tunc enim proprie quisque intellegitur intestatus decessisse. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur: in quo spatio temporis saepe accidit, ut proximiore mortuo proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis is, qui proximus secundum ea quae diximus vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem aut antequam adeat decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur. Quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote agnationis iure eis recluso. Sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes nostra constitutione sanximus, quam de iure patronatus humanitate suggerente protulimus, successionem in agnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc agnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit, et quod in onere optinebat, non erat in lucro permissum. Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps emancipat. Quod ex nostra constitutione omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri: cum apud antiquos non aliter hoc optinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

De senatus consulto Tertulliano.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et praeponebat masculorum progeniem et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius daret, nisi quod praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem bonorum possessione unde cognati accommodata vocabant. Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. Et primus quidem divus Claudius matri ad solacium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat hereditatem, cuius iuri subiecta est. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive suorum loco sunt, sive primi gradus sive ulterioris. Sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae. Pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et sorori. Sed nos constitutione, quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos pepererit? Et dedimus ius legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitimae successionis perscrutantes partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toti alii ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen ut, si quidem solae sorores cognatae vel agnatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant; si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis iura habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae suboli consulere: scituris eis quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur. Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatus consulto admitti.

De senatus consulto Orphitiano.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur, senatus consulto Orphitiano Orfito et Rufo consulibus effectum est, quod latum est divi Marci temporibus. Et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt, et praeferuntur et consanguineis et agnatis defunctae matris. Sed cum ex hoc senatus consulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur. Sciendum est autem huiusmodi successiones, quae ex Tertulliano et Orphitiano deferuntur

consulto destruitur capitis diminutione, non primum propter illam regulam qua nove hereditates legitime capitis diminutione non pereunt, sed ille sole que ex lege xii. tabularum destruuntur.

Novissime sciendum est etiam illos liberos qui vulgo quesiti sunt ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus adeant, reliquis qui adierint accrescit illorum portio, et licet ante decesserint quam adierit, ad heredes tamen eorum pertinet.

De successione cognatorum. Rubrica.

Post suos heredes eosque quos inter suos heredes pretor et constitutiones vocant, et post legitimos quo numero sunt agnati et hi quos in locum agnatorum tam supradicta senatusconsulta quam nostra constitutio erexit, proximos cognatos pretor vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur. Nam agnati capite diminuti quique ex his progeniti sunt ex lege xii. tabularum inter legitimos non habentur, sed a pretore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non equis tamen partibus, sed cum aliqua diminutione quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere.

Aliis vero agnatis inferioris gradus, licet capitis diminutionem passi non sunt, tamen eos anteponit et procul dubio cognatis.

Hos etiam qui per feminini sexus personas ex transverso gradu cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine pretor ad successionem vocat.

Liberi quoque qui in adoptiva familia sunt ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.

Vulgo quesitos nullum habere agnatum manifestum est, cum agnatio a patre, cognatio a matre sit, hi autem nullum patrem habere intelliguntur. Eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis ius species est agnationis. Tantum igitur cognati sunt sibi sicut et matris cognatis. Itaque omnibus istis ea parte competit bonorum possessio qua proximitatis nomine cognati vocantur.

Hoc loco et illud necessario admonendi sumus, agnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem et si decimo gradu sit, sive de lege xii. tabularum queramus, sive de edicto quo pretor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis vero nomine his solis pretor promittit bonorum possessionem qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinave nato nateve.

De gradibus cognationum. Rubrica.

Hoc loco necessarium est exponere quemadmodum gradus cognationis numerentur. Qua in re inprimis admonendi sumus cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, que etiam ex latere dicitur. Superior cognatio est parentium, inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumve eorumque qui ex his progenerantur, et convenienter patrui amite avunculi matertere. Et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit, at ea que ex transverso numeratur a secundo.

Primo gradu est supra pater mater, infra filius filia.

Secundo gradu supra avus avia, infra nepos neptis, ex transverso frater soror.

Tertio supra proavus proavia, infra pronepos proneptis, ex transverso fratris sororisque filius filia, et convenienter patruus amita avunculus matertera. Patruus est patris frater qui grece patros appellatur; avunculus est matris frater qui apud ipsos proprie metros appellatur, et promiscue thios appellatur. Amita est patris soror, matertera vero matris soror; utraque theia vel apud quosdam tethis appellatur.

Quarto gradu supra abavus abavia, infra abnepos abneptis, ex transverso fratris sororisque nepos neptis, et convenienter patruus magnus amita magna, id est avi frater et soror, avunculus magnus matertera magna, id est avie frater et soror, consobrinus consobrina, id est qui queve ex fratribus aut sororibus progenerantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie putant dici qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos; eos vero qui ex duobus fratribus progenerantur proprie fratres patrueles vocari; si autem ex duobus fratribus filie nascuntur, sorores patrueles appellari; at eos qui ex fratre et sorore propagantur amitinos proprie dici. Amite tue filii amitinum te appellant, tu illos consobrinos.

Quinto supra atavus atavia, infra adnepos adneptis, ex transverso fratris sororisque pronepos proneptis, et convenienter propatruus proamita, id est proavi frater et soror, proavunculus promatertera, id est proavie frater et soror, item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini et consobrine, amitini amitine filius filia, propior sobrino sobrina. Hi sunt patrui magni amite magne avunculi magni matertere magne filius filia.

Sexto gradu sunt supra tritavus tritavia, infra trinepos trineptis, ex transverso fratris sororisque abnepos abneptis, et convenienter abpatruus abamita, id est abavi frater et soror, abavunculus abmatertera, id est abavie frater et soror.

Item sobrini sobrineque, id est qui queve ex fratribus patruelibus vel sororibus vel consobrinis vel amitinis, filii filie progenerantur.

Hactenus ostendisse sufficiat quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere quemadmodum ulterius quoque gradus numerare debeamus, quippe semper generata queque persona gradum adiciat, ut longe facilius sit respondere quoto quisque gradu sit quam propria cognationis appellatione quemque denotare.

Agnationis quoque gradus eodem modo numerantur.

Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigitur,

ideo necessarium duximus post narrationem graduum etiam eos presenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

De servili cognatione. Rubrica. 17

Illud certum est ad serviles cognationes illam partem edicti qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur non pertinere. Nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur.

Sed nostra constitutione quam pro iure patronatus fecimus, quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum atque nube plenum et undique confusum fuerat, et hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit sive ex libera sive ex servilis conditionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus et hi qui ex servili ventre nati sunt libertatem meruerint, vel dum mulieres libere erant ipsi in servitute eos habuerunt et postea ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito.

Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur qui in servitute nati et postea manumissi sunt, sive una cum aliis qui post libertatem parentum concepti sunt, sive ex eodem patre vel eadem matre sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex iustis nuptiis procreati sunt.

Repetitis itaque omnibus que iam tradidimus, apparet non semper eos qui parem gradum cognationis obtinent pariter vocari, eoque amplius nec eum quidem qui proximior sit cognatus semper potiorem esse. Cum enim prima causa sit suorum heredum quosque inter suos heredes iam enumeravimus, apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quoque tradidimus, primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus et abnepos quarto. Nec interest in potestate morientis fuerit an non, quod vel emancipatus vel ex emancipato aut ex feminino sexu propagatus est.

Amotis quoque suis heredibus quosque inter suos heredes vocari diximus, agnatus qui integrum ius agnationis habet, etiam si longissimo gradu sit, plerumque potior habetur quam proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materterę prefertur, nepos vel pronepos avunculo vel matertere prefertur.

Totiens igitur diximus aut potiorem haberi eum qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos qui cognati sunt, quotiens neque suorum heredum iure quique inter suos heredes sunt, neque agnationis iure aliquis preferri debeat secundum ea que tradidimus, exceptis fratre et sorore emancipatis qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui etsi capite diminuti sunt, tamen preferuntur ceteris ulterioris gradus agnatis.

De successione libertorum. Rubrica.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento preterire. Nam ita demum lex xii. tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo herede relicto. Itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius erat. Et siquidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela; si vero adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat nihil iuris patrono superesse.

Qua de causa postea pretoris edicto hec iuris iniquitas emendata est. Sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret; et si aut nihil aut minus partis dimidie reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidie bonorum possessio. Si vero intestatus moriebatur suo herede relicto filio adoptivo, dabatur eque patrono contra hunc suum heredem partis dimidie bonorum possessio.

Prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte

heredes scripti erant aut preteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant. nam exheredati nullo modo repellebant patronum.

Postea lege Papia adaucta sunt iura patronorum qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim ut ex bonis eius qui sestertium centum milium patrimonium reliquerat et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto sive ab intestato mortuus erat, virilis pars patrono debebatur. Itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur ac si sine ullo filio filiave testatus decessisset. cum vero duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono. si tres reliquerat, repellebatur patronus.

Sed nostra constitutio, quam pro omnium notione Greca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita huiusmodi causas diffinivit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papie summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur), nullum locum habeat patronus in eorum successione, si tamen testamentum fecerint. Si autem intestati decesserint nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius quod erat ex lege duodecim tabularum integrum reservavit. Cum vero maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum sive plures cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, omnibus patronis una cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus. Si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas preterierint, cum nullos liberos haberent vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos preterierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta, tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante, sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere ut nec liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel fideicommissa prestentur, sed ad coheredes hoc onus redundaret. Multis aliis casibus a nobis in prefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus, ut tam patroni patronaeque quam liberi eorum nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est: ut si eiusdem patroni vel patronae vel duorum duarumve pluriumve liberi sint, qui proximior est ad liberti seu libertae vocetur successionem, et in capita, non in stirpes dividatur successio. Eodem modo et in his qui ex transverso latere veniunt servando. Pene enim consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus.

Sed hec de his libertinis hodie dicenda sunt qui in civitatem Romanam pervenerunt, cum nec sunt alii liberti, simul et dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitime successiones nulle penitus erant. Qui licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia Norbana manumissores detinebant. Postea vero senatus consulto Largiano cautum fuerat ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum preponerentur. Quibus supervenit etiam divi Traiani edictum quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem Romanam venire ex beneficio principis festinabat, faciebat vivum quidem civem Romanum, Latinum autem morientem. Sed nostra constitutione propter huiusmodi conditionum vices et alias difficultates cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam et senatus consultum Largianum et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias que in Latinitatem ducebant ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

De assignatione libertorum. Rubrica.

In summa quod ad bona libertorum admonendi sumus, censuisse senatum ut quamvis ad omnes patroni liberos qui eiusdem gradus sunt equaliter bona libertorum pertineant, tamen liceret parenti uni ex liberis assignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur cui assignatus est, et ceteri liberi qui ipsi quoque ad eadem bona nulla assignatione interveniente pariter admitterentur nichil iuris in his bonis habeant. Sed ita demum pristinum ius recipiunt, si is cui assignatus est decesserit nullo liberorum relicto.

Nec tantum libertum sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive sed etiam filie neptive assignare permittitur. Datur autem hec assignandi facultas ei qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis quos in potestate habet assignare ei libertum libertamve liceat. Unde querebatur, si eum cui assignaverit postea emancipaverit, an evanescat assignatio. Sed placuit evanescere, quod et Iuliano et aliis plerisque visum est. Nec interest testamento quis assignet an sine testamento, sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permittitur facere ex ipso senatus consulto quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Osterio Scapula consulibus.

De bonorum possessione. Rubrica.

Ius bonorum possessionis introductum est a pretore emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo pretor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque qui testamento facto decesserint. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a pretore adiuvabatur. Sed et is a nostra constitutione hodie recte heres instituitur, quasi et iure civili non incognitus.

Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque qui recte facto testamento heredes instituti sunt dat secundum tabulas bonorum possessionem. Item ab intestato suos heredes et agnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed et remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure civili.

Quos autem pretor solus vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt (nam pretor heredem facere non potest; per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatus consulta et constitutiones principales), sed cum eis pretor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur et vocantur bonorum possessores. Adhuc autem et alios complures gradus pretor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat ne quis sine successore moriatur. Nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum pretor ex bono et equo dilatavit.

Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem he. Prima, que preteritis liberis datur vocaturque contra tabulas. Secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus pretor pollicetur, ideoque vocatur secundum tabulas. Et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis heredibus et his qui ex edicto pretoris inter suos heredes connumerantur dat bonorum possessionem que vocatur unde liberi. Secundo legitimis heredibus. Tertio decem personis quas extraneo manumissori preferebat (sunt autem decem persone he: pater mater, avus avia tam paterni quam materni, item filius filia, nepos neptis tam ex filio quam ex filia, frater soror sive consanguinei sive uterini). Quarto cognatis proximis. Quinto tamquam ex familia. Sexto patrono et patrone liberisque eorum et parentibus. Septimo viro et uxori. Octavo cognatis manumissoris.

Sed eas quidem pretoria induxit iurisdictio. A nobis tamen nichil incuriosum pretermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi et unde legitimi bonorum possessiones. Que autem in pretoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem persone, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam ostendimus. Cum enim prefata bonorum possessio decem personas preferebat extraneo manumissori, nostra constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium, et supervacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur prefata quinta bonorum possessione, in gradum eius sextam antea bonorum possessionem induximus et quintam fecimus, quam pretor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea septimo loco fuerat bonorum possessio tamquam ex familia, et octavo unde liberi patroni patroneque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram, quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuavimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio quam unde legitimi et unde cognati, ex quibus possint sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem que unde vir et uxor appellatur et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus. Decima veteri bonorum possessione que

unde cognati manumissoris, quia per eas erat vitatis merito sublata, et si sic tantummodo bonorum possessionis ordinem permaneat, cessisso vigore pollet. Septima eas secuta, quam optima ratione praetores introduxerunt. Novissime enim promittit edictum his etiam bonorum possessionem quibus ut detur lege vel senatus consulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus quae ab intestato veniunt neque his quae ex testamento sunt praetor stabili iure connumeravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accommodavit, scilicet his qui ex legibus senatus consultis constitutionibus principum ex novo iure vel ex testamento vel ab intestato veniunt. Cum igitur plures species successionum praetor introduxisset easque per ordinem disposuisset et in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae, ne actiones creditorum differrentur, sed haberent quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessionis certum tempus praefinivit. Liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium, ceteris autem centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eius portio gradus eidem accrescit, vel, si nemo sit, deinceps ceteris perinde bonorum possessionem ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui praecedebat ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni praefinitum excesserit expectatur, sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur. In petenda autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur. Sed bene priores principes et huic causae providentes, ne quis pro petenda bonorum possessione curet, sed quocumque modo si admittentis eam indicium intra statuta tamen tempora ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

De acquisitione per arrogationem. Rubrica.

Est et alterius generis per universitatem successio, quae neque lege duodecim tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure quod consensu receptum est introducta est. Ecce enim cum pater familias sese in arrogationem dat, omnes res eius corporales et incorporales quaeque ei debitae sunt arrogatori ante quidem pleno iure acquirebantur, exceptis his quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes et ius agnationis. Usus etenim et usus fructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli nostra prohibuit constitutio. Nunc autem nos eandem acquisitionem, quae per arrogationem fiebat, coartavimus ad similitudinem naturalium parentium: nihil etenim aliud nisi tantummodo usus fructus et naturalibus parentibus quam adoptivis per filios familias acquiritur in his rebus quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato. Mortuo autem filio arrogato in adoptiva familia etiam dominium eius ad arrogatorem pertransit, nisi supersint aliae personae, quae ex nostra constitutione patrem in his quae acquiri non possunt antecedunt. Sed ex diverso pro eo quod is debuit qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure arrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur, et si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona quae eius cum usu fructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset, possidere et legitimo modo ea disponere.

De eo cui libertatis causa bona addicuntur. Rubrica.

Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Marci. Nam si hi qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatium conservandarum causa, audiuntur. Et ita rescripto divi Marci ad Popilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente in ea causa bona esse coeperunt, ut veniri debeant, is cuius de ea re notio est aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatium tam earum quae directo quam earum quae per speciem fideicommissi relictae sunt tuendarum gratia addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de solido quod cuique debetur solvendo. Et hi quidem quibus directa libertas data est perinde liberi erunt ac si hereditas adita esset; hi autem quos heres rogatus est manumittere a te libertatem consequantur: ita ut, si non alia condicione velis bona tibi addici, quam ut etiam qui directo libertatem acceperunt tui liberti fiant, nos huic etiam voluntati tuae, si hi quorum de statu agitur consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. Et ne huius rescriptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit: et hi qui rebus nostris attendunt sciant commodo pecuniario praeferendam libertatis causam et ita bona cogenda, ut libertas his salva sit, qui eam adipisci potuerunt, si hereditas ex testamento adita esset. Hoc rescripto subvenitur et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. Certe si fuerint ex hac causa bona addicta, cessat bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet. In primis hoc rescriptum toties locum habet, quotiens testamento libertates datae sunt. Quid ergo, si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit neque adita sit ab intestato hereditas? Favor constitutionis debebit locum habere. Certe si testatus decedat et codicillis dederit libertatem, competere eam nemini dubium est. Tunc constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. Ergo quamdiu incertum sit, utrum existat an non, cessabit constitutio; si certum esse coeperit neminem extare, tunc erit constitutionis locus. Si is qui in integrum restitui potest abstinuit se ab hereditate, an, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti constitutio et bonorum addictio fieri? Quid ergo, si post addictionem libertatum conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum revocari libertates, quia semel competierunt. Haec constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullae sint datae, cessat constitutio. Quid ergo, si vivus dedit libertates vel mortis causa, et ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non factum sit, idcirco velint sibi addici bona, an audiendi sunt? Et magis est ut audiri debeant, etsi deficiant verba constitutionis. Sed cum multas divisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio, in qua multae species collatae sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum: quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cognoscere.

De obligationibus. Rubrica.

Erant ante praedictam successionem olim per universitatem aliae successiones, qualis fuerat bonorum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, et tunc locum habebat quando iudicia ordinaria in usu fuerunt. Sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usa est, ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones expiraverunt, et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere et prout eis utile visum fuerit ea disponere: quod ex latioribus digestorum libris perfectius apparebit. Erat ex senatus consulto Claudiano miserabilis per universitatem acquisitio, cum libera mulier servili amore bacchata ipsam libertatem per senatus consultum amittebat et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes et a nostra civitate deleri et non inseri nostris digestis concessimus.

De obligationibus. Rubrica.

Nunc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate astringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura. Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur: namque aut civiles sunt aut praetoriae. Civiles sunt, quae aut legibus constitutae aut certe iure civili comprobatae sunt. Praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur. Sequens divisio in quattuor species deducitur: aut enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio. Prius est ut de his quae ex contractu sunt dispiciamus. Harum aeque quattuor species sunt: aut enim re contrahuntur aut verbis aut litteris aut consensu. De quibus singulis dispiciamus.

Quibus modis re contrahitur obligatio. Rubrica.

Re contrahitur obligatio veluti mutui datione. Mutui autem obligatio in his rebus consistit quae pondere numero mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata aere argento auro: quas res aut numerando aut metiendo aut appendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eaedem res, sed aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur. Unde etiam mutuum appellatum sit, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat. Et ex eo contractu nascitur actio quae vocatur condictio. Is quoque qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur; daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia actio. Nam proinde ei condici potest si paret eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione magis quam mutui datione. Sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is qui solvendi animo dat magis distrahere voluit negotium quam contrahere. Item is cui res aliqua utenda datur, id est commodatur, re obligatur et tenetur commodati actione. Sed is ab eo qui mutuum accepit longe distat: namque non ita res datur ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur.

rentius quam qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu quod accepit amiserit, veluti incendio ruina naufragio aut latronum hostiumve incursu, nichilominus obligatus permanet. At is quidem qui utendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiende rei prestare iubetur, nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire. Sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius ipsius culpa is casus intervenerit. Alioquin si id quod tibi commodatum est peregre tecum ferre malueris et vel incursu hostium predonumve vel naufragio amiseris, dubium non est quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est. Alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur: gratuitum enim debet esse commodatum. Preterea et is apud quem res aliqua deponitur re obligatur et actione depositi, quia et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur si quid dolo commiserit, culpe autem nomine, id est desidie atque negligentie, non tenetur. Itaque securus est qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit, quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit sue facilitati id imputare debet. Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, quia et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur actione pigneraticia. Sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si prestiterit et aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse nec impediri creditum petere. De verborum obligationibus. Rubrica.

Verbis contrahitur obligatio ex interrogatione et responsione, cum aliquid dari fieri ve nobis stipulamur. Ex qua due proficiscuntur actiones, tam condictio, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta sit. Que hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens. In hac re olim talia verba tradita fuerunt: spondes? spondeo, promittis? promitto, fidepromittis? fidepromitto, fideiubes? fideiubeo, dabis? dabo, facies? faciam. Utrum autem Latina an Greca vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nichil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum huius lingue habeat. Nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogatum respondere. Quin etiam duo Greci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hec sollempnia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana constitutio lata est, que sollempnitate verborum sublata sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressum est.

Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub condicione fit. Pure fit veluti quinque aureos dare spondes? idque confestim peti potest.

In diem cum adiecto die quo pecunia solvatur stipulatio fit, veluti x. aureos primis kalendis Martiis dare spondes?

Id autem quod in diem stipulamur statim quidem debetur, sed peti priusquam dies veniat non potest: ac ne eo quidem ipso die in quo stipulatio facta est peti potest, quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. Neque enim certum est eo die in quem promissum est datum non esse, priusquam is pretereat. At si ita stipuleris x. aureos annuos quoad vivam dare spondes? et pure facta obligatio intelligitur et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. Sed heres petendo pacti exceptione summovebitur. Sub condicione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut si aliquid factum fuerit vel non fuerit stipulatio committatur, veluti si Titius consul fuerit factus, quinque aureos dare spondes? Si quis ita stipuletur si in Capitolium non ascendero dare spondes? perinde erit ac si stipulatus esset cum morietur dari sibi. Ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si priusquam condicio existat mors nobis contigerit. Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti Carthagine dare spondes? que stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. Et ideo si quis ita Rome stipuletur hodie Carthagine dare spondes? inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio. Condiciones que ad preteritum vel ad presens tempus referuntur aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt, veluti si Titius consul fuit vel si Mevius vivit, dare spondes? Nam si ea ita non sunt, nichil valet stipulatio; sin autem ita se habent, statim valet. Que enim per rerum naturam certa sunt non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta,

ut stipulemur fieri aliquid vel non fieri. Et in huiusmodi stipulationibus optimum erit penam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit ac necesse sit actori probare quod eius intersit. Itaque si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adici pena debet: si ita factum non erit, tunc pene nomine x. aureos dare spondes? Sed si quedam fieri, quedam non fieri una eademque conceptione stipulentur, clausula erit huiusmodi adicienda: si adversus ea factum erit sive quid ita factum non erit, tunc pene nomine x. aureos dare spondes? De duobus reis stipulandi et promittendi.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat spondeo, ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat utrique vestrum dare spondeo. Nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt: Mevi, quinque aureos dare spondes? Sei, eosdem quinque aureos dare spondes? respondeant singuli separatim spondeo. Ex huiusmodi obligationibus et stipulantibus solidum singulis debetur et promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen obligatione una res vertitur: et vel alter debitum accipiendo vel alter solvendo omnium perimit obligationem et omnes liberat. Ex duobus reis promittendi alius pure, alius in diem vel sub condicione obligari potest: nec impedimento erit dies aut condicio quo minus ab eo qui pure obligatus est petatur.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. De stipulatione servorum. Rubrica. Sed hereditas in plerisque persone defuncti vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur adquirit hereditati ac per hoc etiam heredi postea facto adquiritur. Sive autem domino sive sibi sive conservo suo sive impersonaliter servus stipuletur, domino adquirit. Idem iuris est et in liberis qui in potestate patris sunt ex quibus causis adquirere possunt. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius. Servus communis stipulando unicuique dominorum pro portione dominii adquirit, nisi iussu unius eorum aut nominatim alicui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur. Quod servus communis stipuletur, si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti si res quam dari stipulatus est unius domini sit. De divisione stipulationum. Rubrica.

Stipulationum alie iudiciales sunt, alie pretorie, alie conventionales, alie communes tam pretorie quam iudiciales. Iudiciales sunt dumtaxat que a mero iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio vel de persequendo servo qui in fuga est restituendove pretio. Pretorie sunt que a mero pretoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti vel legatorum. Pretorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam edilicie: nam et he ab iurisdictione veniunt. Conventionales sunt que ex conventione utriusque partis concipiuntur, hoc est neque iussu iudicis neque iussu pretoris sed ex conventione contrahentium. Quarum totidem sunt genera quot pene dixerim rerum contrahendarum. Communes sunt stipulationes veluti rem salvam fore pupillo: nam et pretor iubet rem salvam fore pupillo caveri, et interdum iudex, si aliter expediri hec res non potest; vel de rato stipulatio. De inutilibus stipulationibus. Rubrica.

Omnis res que dominio nostro subicitur in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit. At si quis rem que in rerum natura non est aut esse non potest dari stipulatus fuerit, veluti Stichum qui mortuus sit quem vivere credebat, aut ypocentaurum qui esse non possit, inutilis erit stipulatio. Idem iuris est si rem sacram aut religiosam quam humani iuris esse credebat, vel publicam que usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem quem servum esse credebat, vel cuius commercium non habuit, vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pendenti erit stipulatio ob id quod publica res in privatum deduci et ex libero servus fieri potest et commercium adipisci stipulator potest et res stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. Item contra licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa de quibus supra dictum est sine facto promissoris devenerit, extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit Lucium Titium cum servus erit dare spondes? et similia, quia que natura sui dominio nostro exempta sunt in obligationem deduci nullo modo possunt. Si quis alium daturum facturumve quid spoponderit, non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se ut Titius daret spoponderit, obligatur. Si quis alii quam cui

iuri subiectus sit stipuletur, nihil agit. Plane solutio etiam in extranei personam conferri potest, veluti si quis ita stipuletur: mihi aut Seio dare spondes? ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. Quod si quis sibi et alii cuius iuri subiectus non sit dari decem aureos stipulatus est, valebit quidem stipulatio. Sed utrum totum debeatur quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est: sed placet non plus quam partem dimidiam ei adquiri. Ei vero qui tuo iuri subiectus est si stipulatus sis, tibi adquiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intellegitur in his rebus quae tibi adquiri possunt. Praeterea inutilis est stipulatio si quis ad ea quae interrogatus fuerit non responderit: veluti si decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra; aut si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas, vel contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas praesenti die spondeo. Nam si hoc solum respondeas promitto, breviter videris in eandem diem aut condicionem spopondisse; nec enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti quae stipulator expresserit. Item inutilis est stipulatio, si ab eo stipuleris qui tuo iuri subiectus est, vel si is a te stipuletur. Sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli: filii vero familias aliis obligari possunt. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. Quod et in surdo receptum est: quia et is qui stipulatur verba promittentis, et is qui promittit verba stipulantis audire debent. Unde apparet non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed de eo qui omnino non exaudit. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit quid agit. Pupillus omne negotium recte gerit: ut tamen sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. Sed quod diximus de pupillis, utique de his verum est qui iam aliquem intellectum habent: nam infans et qui infanti proximus est non multum a furioso distant, quia huius aetatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infanti propter utilitatem eorum benignior iuris interpretatio facta est, ut idem iuris habeant quod pubertati proximi. Sed qui in parentis potestate est impubes nec auctore quidem patre obligatur. Si impossibilis condicio obligationibus adiciatur, nihil valet stipulatio. Impossibilis autem condicio habetur, cui natura impedimento est quo minus existat, veluti si quis ita dixerit: si digito caelum attigero, dare spondes? at si ita stipuletur: si digito caelum non attigero, dare spondes? pure facta obligatio intellegitur ideoque statim petere potest. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus et non praesentes esse vel se vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses advocatos scripsimus, per quam disposuimus tales scripturas, quae praesto esse partes indicant, omnimodo esse credendas, nisi ipse qui talibus utitur improbis allegationibus manifestissimis probationibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit in ipso toto die quo conficiebatur instrumentum sese vel adversarium suum in aliis locis esse. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis quam post mortem eius a quo stipulabatur. ac ne is qui in alicuius potestate est post mortem eius stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videtur. Sed et si quis ita stipuletur: pridie quam moriar, vel pridie quam morieris dabis? inutilis erat stipulatio. Sed cum, ut iam dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem, ut sive post mortem sive pridie quam morietur stipulator sive promissor stipulatio concepta est, valeat stipulatio. Item si quis ita stipulatus erat: si navis ex Asia venerit, hodie dare spondes? inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est. Sed cum Leo inclitae recordationis in dotibus eandem stipulationem, quae praepostera nuncupatur, non esse reiciendam existimavit, nobis placuit et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat: cum moriar, dare spondes? vel cum morieris, et apud veteres utilis erat et nunc valet. Item post mortem alterius recte stipulamur. Si scriptum fuerit in instrumento promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione praecedente responsum sit. Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat dare spondeo, propter omnes tenetur: si vero unam ex his vel quasdam daturum se responderit, obligatio in his pro quibus spoponderit contrahitur. ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari et ad singulas respondere debemus. Alteri stipulari, ut supra dictum est, nemo potest. Inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc ut unusquisque sibi adquirat quod sua interest: ceterum si alii detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut nisi ita factum sit ut comprehensum esset, committetur poenae stipulatio etiam ei cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur quid intersit eius, sed quae sit quantitas in condicione stipulationis. Ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit. Sed si addiderit de poena: nisi dederis, tot aureos dare spondes? tunc committitur stipulatio. Sed et si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit stipulationem valere. Nam si is qui pupilli tutelam administrare coeperat cessit administratione contutori suo, et stipulatus est rem pupilli salvam fore, quoniam interest stipulatoris fieri quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo si male res gesserit, tenet obligatio. Ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. Et si creditori suo quod sua interest, ne forte vel poena committatur vel praedia distrahantur quae pignori data erant, valet stipulatio. Versa vice qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit. Item nemo rem suam futuram in eum casum quo sua sit utiliter stipulatur. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet. Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet ante condicionem decesserit, postea existente condicione heres eius agere potest. idem est et ex promissoris parte. Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praeteritis anni vel mensis non recte petet. Si fundum dari stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere nisi tantum spatii praeterierit quo traditio fieri possit.

De fideiussoribus.

Pro eo qui promittit solent alii obligari qui fideiussores. R.

Plerumque homines accipere solent dum curant ut diligentius sibi cautum sit. In omnibus autem obligationibus assumi possunt, id est sive re sive verbis sive litteris sive consensu contractae fuerint. ac ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis sit obligatio cui adiciatur fideiussor, adeo quidem ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id quod sibi naturaliter debetur. Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem obligatum relinquit. Fideiussor et praecedere obligationem et sequi potest. Si plures sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori a quo velit solidum petere. Sed ex epistula divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sunt litis contestatae tempore, partes petere. Ideo si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc ceteros onerat. Sed si ab uno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is pro quo fideiussit solvendo non sit: et sibi imputare debet, cum potuerit adiuvari ex epistula divi Hadriani et desiderare ut pro parte in se detur actio. Fideiussores ita obligari non possunt ut plus debeant quam debet is pro quo obligantur. Nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali re. At ex diverso ut minus debeant obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero non potest obligari. Item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest: contra vero non potest. Non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur. Plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus dare. Si quid autem fideiussor pro reo solverit, eius reciperandi causa habet cum eo mandati iudicium. Graece fideiussor plerumque ita accipitur [illegible]. In stipulationibus fideiussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideo constat, si quis scripserit se fideiussisse, videri omnia sollemniter acta.

De litterarum obligatione. R.

Olim scriptura fiebat obligatio quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu. Plane si quis debere se scripserit quod ei numeratum non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest ... hoc enim saepissime constitutum est. Sic fit ut et hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat ... sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram tempus coartatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

De ex consensu obligatione. R.

Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis consensu dicitur obli-

gatio contrahi. quia neque scriptura neque presentia omnimodo opus est, ac ne dandum quicquam est ut substantiam capiat obligatio. sed sufficit eos qui negotium gerunt consentire. unde inter absentes talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam aut per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id quod alterum alteri ex bono et equo prestare oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur alius promittat.

De emptione et venditione. Rubrica.

Emptio et venditio contrahitur simul atque de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arre nomine datur argumentum est emptionis et venditionis contracte. Sed hec quidem de emptionibus et venditionibus que sine scriptura consistunt optinere oportet. nam nichil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est. In his autem que scriptura conficiuntur non aliter perfectam esse emptionem et venditionem constituimus, nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahente autem subscripta, et si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta. donec enim aliquid deest ex his, et penitentie locus est et potest emptor vel venditor sine pena recedere ab emptione. Ita tamen eis recedere concedimus nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum. hoc etenim subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit quod dedit, si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet nichil super arris expressum est. Pretium autem constitui oportet. nam nulla emptio sine pretio esse potest. Sed et certum pretium esse debet. alioquin si ita inter aliquos convenerit ut quanti Titius rem estimaverit tanti sit empta, inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quotiens sic composita sit venditio quanti ille estimaverit, sub hac condicione staret contractus, ut si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius estimationem et pretium persolvatur et res tradatur, ut venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione, venditore ex vendito agente. Si autem ille qui nominatus est vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nichilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationibus et conductionibus trahere. Item pretium in numerata pecunia consistere debet. nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium esse possit, valde querebatur. Sabinus et Cassius etiam in aliam rem putant posse pretium consistere. unde illud est quod vulgo dicebatur permutatione rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse. argumentoque utebatur Greco poeta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait permutatis quibusdam rebus, his verbis. Diverse schole auctores contra sentiebant aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem. alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, que videatur res venisse et que pretii nomine data esse. nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse rationem non pati. Sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam merito prevaluit, cum et ipsa aliis Homericis versibus adiuvatur et validioribus rationibus argumentatur. quod et anteriores divi principes admiserunt et in nostris Digestis latius significatur. Cum autem emptio et venditio contracta sit, quod effici diximus simul atque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur, periculum rei vendite statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis lesus fuerit, aut edes totae vel aliqua ex parte incendio consumpte fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aque aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse ceperit, emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet. nam et commodum eius esse debet cuius periculum est. Quod si fugerit homo qui veniit aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. sane enim si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet. si non susceperit, securus erit. idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intellegimus. utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debebit emptori, quia sane qui nondum rem emptori tradidit adhuc ipse dominus est. idem etiam est de furti et de damni iniurie actione. Emptio tam sub condicione quam pure contrahi potest. sub condicione veluti si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot. Loca sacra vel religiosa, item publica, veluti forum basilicam, frustra quis sciens emit. que tamen si pro profanis vel privatis deceptus a venditore emerit, habebit actionem ex empto quod non habere ei liceat, ut consequatur quod sua interest deceptum eum non esse. Idem iuris est si hominem liberum pro servo emerit.

De locatione et conductione. Rubrica.

Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni, iisdemque iuris regulis consistit. nam ut emptio et venditio ita contrahitur si de pretio convenerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur si merces constituta sit. et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti. Et que supra diximus si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandave aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo nomine prescriptis verbis actio datur. Preterea sicut vulgo querebatur an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur, ita queri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit et invicem a te aliam rem utendam sive fruendam acceperit. et placuit non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus. veluti si, cum unum bovem quis haberet et vicinus eius unum, placuerit inter eos ut per denos dies invicem boves commodarent ut opus facerent, et apud alterum bos periit, neque locati vel conducti neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum prescriptis verbis agendum est. Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis queri soleat utrum emptio et venditio contrahatur an locatio et conductio. ut ecce de preediis que perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quamdiu pensio sive reditus pro his domino prestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius cuive conductor heresve eius id predium vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit aliove quoquo modo alienaverit auferre liceat. Sed talis contractus quia inter veteres dubitabatur et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur, lex Zenoniana lata est que emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita optinere ac si natura talis esset contractus. Sin autem nichil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure utimur. Item queritur si cum aurifice Titio convenerit ut is ex auro suo certi ponderis certeque forme anulos ei faceret et acciperet verbi gratia aureos decem, utrum emptio et venditio contrahi videatur an locatio et conductio. Cassius ait materie quidem emptionem et venditionem contrahi, opere autem locationem et conductionem. Sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit mercede pro opera constituta, dubium non est quin locatio et conductio sit. Conductor autem omnia secundum legem conductionis facere debet, et si quid in lege pretermissum fuerit, id ex bono et equo debet prestare. Qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumenti mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet. quam si prestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. Mortuo conductore intra tempora conductionis heres eius eodem iure in conductionem succedit.

De societate. Rubrica.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Greci specialiter koinopraxian appellant, aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque aut olei vini frumenti emendi vendendique. Et quidem si nichil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, equales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. Quod si expresse fuerint partes, hec servari debent. nec enim umquam dubium fuit quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt ut ad unum quidem duas partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertiam. De illa sane conventione quesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt ut ad Titium lucri due partes pertineant, damni tertia, ad Seium due partes damni, lucri tertia, an rata debeat haberi conventio. Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit, et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpicius, cuius sententia prevaluit, contra sentit, quia sepe quorundam ita pretiosa est opera in societate ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti. nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat et tamen lucrum inter eos commune sit, quia sepe opera alicuius pro pecunia valet. et adeo contra Quinti Mucii sententiam prevaluit ut illud quoque constiterit posse convenire ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter sibi existimavit quod enim

intelligi oportet ut si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, compensatione facta solum quod superest intelligatur lucro esse. Illud expeditum est si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa, in eo quoque quod pretermissum est eandem partem servari. Manet autem societas eo usque donec in eodem consensu perseveraverint. At cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit societati ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati ut hereditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucri faciat quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet. Ei vero cui renuntiatum est, quicquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit certam personam sibi eligit. Sed et si consensu plurium societas contracta sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint, nisi in coeunda societate aliter convenerit. Item si alicuius rei contracta societas sit et finis negotio impositus est, finitur societas. Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur. Nam cum in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur. Item si quis ex sociis mole debiti pregravatus bonis suis cesserit, et ideo propter publica aut privata debita substantia eius veneat, solvitur societas. Sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is qui deponi apud se passus est, an etiam culpe, id est desidie atque negligentie nomine, quesitum est; prevaluit tamen etiam culpe nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem sibi socium adsumit de se queri debet, hoc est sibi imputare debet.

De mandato. Rubrica.

Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. At si tua tantum gratia tibi mandatum sit, supervacuum est mandatum, et ob id nulla ex eo obligatio nec mandati inter vos actio nascitur. Mandantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi mandet ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes. Tua et mandantis, veluti si mandet tibi ut pecuniam sub usuris crederes ei qui in rem ipsius mutuaretur, aut si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa mandet tibi ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo quem tibi deleget in id quod tibi debuerat. Aliena autem causa intervenit mandatum, veluti si tibi mandet ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes. Sua et aliena, veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes. Tua et aliena, veluti si tibi mandet ut Titio sub usuris crederes. Quod si ut sine usuris crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum. Tua gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandet ut pecunias tuas potius in emptiones prediorum colloces quam feneres, vel ex diverso ut feneres potius quam in emptiones prediorum colloces. Cuius generis mandatum magis consilium est quam mandatum, et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabitur, cum liberum cuique sit apud se explorare an expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis ut rem aliquam emeres vel eam crederes, quamvis non expediat tibi eam emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo hec ita sunt ut quesitum sit an mandati teneatur qui mandavit tibi ut Titio pecuniam fenerares. Sed obtinuit Sabini sententia obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses quam si tibi mandatum esset. Illud quoque mandatum non est obligatorium quod contra bonos mores est, veluti si Titius de furto aut damno faciendo aut de iniuria facienda tibi mandet. Licet enim penam istius facti nomine prestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem. Is qui exequitur mandatum non debet excedere fines mandati. Ut ecce si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi ut fundum emeres vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes neque in ampliorem pecuniam fideiubere; alioquin non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere velis, inutiliter te acturum: diverse schole auctores recte te usque ad centum aureos acturum existimant: que sententia sane benignior est. Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem, quoniam qui mandat ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur ut minoris si posset emeretur. Recte quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit revocatum fuerit, evanescit. Item si adhuc integro mandato mors alterutrius interveniat, id est vel eius qui mandaverit vel illius qui mandatum receperit, solvitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est, si mortuo eo qui tibi mandaverat tu ignorans eum decessisse executus fueris mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferret. Et huic simile est quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos, cum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvissent quam cui solvere deberent. Mandatum non suscipere cuilibet liberum est: susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est, ut aut per semetipsum aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renuntietur ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nichilominus mandati actio locum habet, nisi iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi. Mandatum et in diem differri et sub conditione fieri potest. In summa sciendum est mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta incipit locatio et conductio esse. Et ut generaliter dixerimus, quibus casibus sine mercede suscepto officio mandati aut depositi contrahitur negotium, his casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intelligitur. Et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta dederis aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

De obligationibus que quasi ex contractu nascuntur. Rubrica.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de obligationibus que non proprie quidem ex contractu nasci intelliguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones que appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei geste adversus eum qui gessit directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria. Quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur iste actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit: ex qua causa hi quorum negotia gesta fuerint etiam ignorantes obligantur. Idque utilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: que sane nemo curaturus esset, si de eo quod quis impendisset nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is qui utiliter gesserit negotia habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur ut administrationis rationem reddat. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere qualem suis rebus adhibere solet, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. Tutores quoque, qui tutele iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelliguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Et hoc autem casu mutue sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet tutele actionem, sed et ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutele, si vel impenderit aliquid in rem pupilli vel pro eo fuerit obligatus aut rem suam creditori eius obligaverit. Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius solus in eam rem necessarias impensas fecerit: non intelligitur proprie ex contractu obligatus esse, quippe nichil inter se contraxerunt: sed quia non ex maleficio tenetur, quasi ex contractu teneri videtur. Idem iuris est de eo qui coheredi suo familie herciscunde iudicio ex his causis obligatus est. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum herede neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest): et tamen, quia ex maleficio non est obligatus heres, quasi ex contractu debere intelligitur. Item is cui quis per errorem non debitum solvit quasi ex contractu debere videtur. Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus, ut, si certiorem rationem sequamur, magis, ut supra diximus, ex distractu quam ex contractu possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur ut distrahat potius negotium quam contrahat. Sed tamen perinde is qui accepit obligatur ac si mutuum illi daretur, et ideo condictione tenetur. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest quod per errorem non debitum solutum sit. Namque diffinierunt veteres, ex quibus causis infitiando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse, veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in his legatis locum habere voluerunt que certa constituta per damnationem cuicumque fuerant legata: nostra autem constitutio, cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis prebuit, sed tantummodo in his legatis et fideicommissis que sacrosanctis ecclesiis et ceteris venerabilibus locis que religionis vel pietatis intuitu honorificantur.

credita sunt. quoniam debita solvuntur non repetuntur. **Per quas personas obligatio nobis acquiritur.**

Expositis generibus obligationum que ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur admonendi sumus obligationem adquiri nobis non solum per nosmet ipsos sed etiam per eas quoque personas que in nostra potestate sunt veluti per servos nostros et filios. Ut tamen quod per servos nobis acquiritur totum nostrum fiat. Quod autem per liberos quos in potestate habemus ex obligatione fuerit adquisitum hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et usufructus quam nostra decrevit constitutio ut quod ab actione commodi perveniat huius usumfructum pater habeat proprietas autem filio servetur scilicet patre actionem movente secundum novelle nostre constitutionis divisionem. Item per liberos homines et alienos servos quos bona fide possidemus adquiritur nobis sed tantum ex duabus causis id est si quid ex operis suis vel ex re nostra adquirant. Per eum quoque servum in quo usumfructum habemus similiter ex duabus istis causis adquiritur nobis. Communem servum pro dominica parte dominis adquirere certum est excepto eo quod uni nominatim stipulando aut per traditionem accipiendo illi soli adquirit veluti cum ita stipuletur Titio domino meo dare spondes. Sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus licet antea dubitabatur tamen post nostram decisionem res expedita est ut illi tantum adquirat qui hoc ei facere iussit ut supra dictum est. **Quibus modis obligatio tollitur. Rubrica.**

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius quod debetur vel si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit. Nec tamen interest quis solvat utrum ipse qui debet an alius pro eo liberatur enim et alio solvente sive sciente debitore sive ignorante vel invito solutio fiat. Item si reus solverit etiam hii qui pro eo intervenerunt liberantur. Idem ex contrario contingit si fideiussor solverit non enim ipse solus liberatur sed etiam reus. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur id si velit Titius remittere poterit sic fieri ut patiatur hec verba debitorem dicere quod ego tibi promisi habesne acceptum et Titio respondente acceptum habeo. Sed et grece potest acceptum fieri dummodo sic fiat ut latinis verbis solet [illegible]. Quo genere ut diximus tantum hee obligationes solvuntur que ex verbis consistunt non etiam cetere. Consentaneum enim visum est verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi. Sed et id quod ex alia causa debetur potest in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolvi. Sicut autem quod debetur pro parte recte solvitur ita in partem debiti acceptilatio fieri potest. Est autem prodita stipulatio que vulgo Aquiliana appellatur per quam stipulationem contingit ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur et ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renovat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est. Quicquid te michi ex quacumque causa dare facere oportet oportebit presens in diemve quarumque rerum michi tecum actio queque abs te petitio vel adversus te persecutio est erit quodque tu meum habes tenes possides dolove malo fecisti quo minus possideas quanti quodque earum rerum res erit tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius spopondit Numerius Negidius. Item ex diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium quicquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi id omne habesne acceptum respondit Aulus Agerius habeo acceptumque tuli. Preterea novatione tollitur obligatio veluti si id quod tu Seio debeas a Titio dari stipulatus sit. Nam interventu nove persone nova nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem adeo ut interdum licet posterior stipulatio inutilis sit tamen prima novationis iure tollatur veluti si id quod tu Titio debebas a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit quo casu res amittitur. Nam et prior debitor liberatur et posterior obligatio nulla est. Non idem iuris est si a servo quis fuerit stipulatus. Nam tunc prior proinde obligatus manet ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit a qua postea stipuleris ita demum novatio fit si quid in posteriore stipulatione novi sit forte si condicio aut dies aut fideiussor adiciatur aut detrahatur. Quod autem diximus si condicio adiciatur novationem fieri sic intelligi oportet ut ita dicamus factam novationem si condicio extiterit alioquin si defecerit durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat tunc fieri novationem cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat per hoc autem dubium erat quando novandi animo videretur hoc fieri et quasdam de hoc presumptiones alii in aliis casibus introducebant. Ideo nostra processit constitutio que apertissime diffinivit tunc solum fieri novationem quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit quod propter novationem prioris obligationis convenerunt alioquin manere et pristinam obligationem et secundam ei accedere ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostre constitutionis diffinitionem quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. Hoc amplius hee obligationes que consensu contrahuntur contraria voluntate dissolvuntur. Nam si Titius et Seius inter se consenserint ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum deinde re nondum secuta id est neque pretio soluto neque fundo tradito placuerit inter eos ut discederetur ab ea emptione et venditione invicem liberantur. Idem est et in conductione et locatione et omnibus contractibus qui ex consensu descendunt sicut iam dictum est.

Incipit iiii. liber de obligationibus que ex delicto nascuntur. Rubrica.

Cum expositum sit superiori libro de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu sequitur ut de obligationibus ex maleficio vel quasi ex maleficio dispiciamus. Sed ille ut suo loco tradidimus in quattuor genera dividuntur. Hee vero unius generis sunt. Nam omnes ex re nascuntur id est ex ipso maleficio veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria. Furtum est contrectatio rei fraudulosa vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve quod lege naturali prohibitum est admittere. Furtum autem vel a furvo id est nigro dictum est quod clam et obscure fit et plerumque nocte vel a fraude vel a ferendo id est auferendo vel a greco sermone qui [illegible] appellant fures immo etiam greci [illegible] dixerunt. Furtorum autem genera duo sunt manifestum et nec manifestum. Nam conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto coherentes quam genera furtorum sicut inferius apparebit. Manifestus fur est quem greci [illegible] appellant. Nec solum is qui in ipso furto deprehenditur sed etiam is qui eo loco deprehenditur quo furtum fit veluti qui in domo furtum fecit et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum fecerit quamdiu in oliveto aut vineto fur deprehensus sit. Immo ulterius furtum manifestum extendendum est quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit sive in publico sive in privato vel a domino vel ab alio antequam eo pervenerit quo perferre ac deponere rem destinasset. Sed si pertulerit quo destinavit tametsi deprehendatur cum re furtiva non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit ex hiis que diximus intelligitur. Nam quod manifestum non est id scilicet nec manifestum est. Conceptum furtum dicitur cum apud aliquem testibus presentibus furtiva res quesita et inventa est. Nam in eum propria actio constituta est quamvis fur non sit que appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit eaque apud te concepta sit utique si ea mente data tibi fuerit ut apud te potius quam apud eum qui dederit conciperetur. Nam tibi apud quem concepta est propria adversus eum qui obtulit quamvis fur non sit constituta est actio que appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio adversus eum qui furtum querere testibus presentibus volentem prohibuerit. Preterea pena constituitur edicto pretoris per actionem furti non exhibiti adversus eum qui furtivam rem apud se quesitam et inventam non exhibuit. Sed hee actiones id est concepti et oblati et furti prohibiti nec non furti non exhibiti in desuetudinem abierunt. Cum enim requisitio rei furtive hodie secundum veterem observationem non fit merito ex consequentia etiam prefate actiones ab usu communi recesserunt cum manifestum est quod omnes qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint furti nec manifesti obnoxii sunt. Pena manifesti furti quadrupli est tam ex servi persona quam liberi nec manifesti dupli. Furtum autem fit non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contrectat. Itaque sive creditor pignore sive is apud quem res deposita est ea re utatur sive is qui rem utendam accepit in alium usum eam transferat quam cuius gratia ei data est furtum committit veluti si quis argentum utendum acceperit quasi amicos ad cenam invitaturus et id peregre secum tulerit aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit quod veteres scripserunt de eo qui in aciem equum perduxisset. Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter uterentur quam utendas acceperint ita furtum committere si intelligant id invito domino se facere eumque si intellexisset non permissurum ac si permissurum credant extra crimen videri optima sane distinctione quia furtum sine affectu furandi non committitur. Sed et si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi contrectare domino autem volente id fiat dicitur furtum non fieri. Unde illud quesitum est cum Titius servum Mevii sollicitaverit ut quasdam res domino subriperet et ad eum perferret et servus id ad Mevium pertulerit Mevius dum vult Titium in ipso delicto deprehendere permisit servo quasdam res ad eum perferre utrum furti an servi corrupti iudicio teneatur Titius an neutro. Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus quibusdam neque furti neque servi corrupti actionem prestantibus quibusdam furti tantum nos talis calliditati obviantes per nostram decisionem sancimus non solum

lum furti actionem et etiam servi corrupti et cum eo dari. Licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est, et ideo non concurrant regule que servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei penalis actio imposita tanquam re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium servum qui facile possit corrumpi tale facinus a quibusdam perpetretur. ¶ Interdum etiam liberorum hominum furtum fit, veluti si quis liberorum nostrorum qui in potestate nostra sit subreptus fuerit. ¶ Aliquando etiam sue rei quisque furtum committit, veluti si debitor rem quam creditori pignoris causa dedit subtraxerit. ¶ Interdum furti tenetur qui ipse furtum non fecerit, qualis est cuius ope et consilio furtum factum est. In quo numero est qui tibi nummos excussit ut alius eos raperet, aut obstitit tibi ut alius rem tuam exciperet, aut oves aut boves tuas fugavit ut alius eas exciperet, et hoc veteres scripserunt de eo qui panno rubeo fugavit armentum. ¶ Sed si quid eorum per lasciviam et non data opera ut furtum admitteretur factum est, in factum actio dari debet. ¶ At ubi ope Mevii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. ¶ Ope et consilio eius quoque furtum admitti videtur qui scalas forte fenestris supposuit aut ipsas fenestras vel ostium effregit ut alius furtum faceret, vel qui ferramenta ad effringendum aut scalas ut fenestris supponerentur commodavit sciens cuius gratia commodaverit. ¶ Certe qui nullam operam ad furtum faciendum adhibuit sed tantum consilium dedit atque hortatus est ad furtum faciendum non tenetur furti. ¶ Hi qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiant, furtum quidem illis faciunt et res in furtivam causam cadit, nec ob id ab aliquo usucapi potest antequam in domini potestatem revertatur. Sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci. ¶ Si vero ope et consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope et consilio eius furtum factum esse. ¶ Furti autem actio ei competit cuius interest rem salvam esse, licet dominus non sit. ¶ Itaque nec domino aliter competit actio quam si eius intersit rem non perire. ¶ Unde constat creditorem de pignore subrepto furti agere posse, etiam si idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori potius incumbere quam in personam agere, adeo quidem ut quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nichilominus creditori competit actio furti. ¶ Item si fullo polienda vel curanda vel sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nichil interest eam rem non perisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi possit. ¶ Sed et bone fidei emptori subrepta re quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et creditori. ¶ Fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit quam si solvendo sint, hoc est si domino rei estimationem solvere possint. Nam si solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus consequi non potest, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. ¶ Idem est et si in parte solvendo sit fullo aut sarcinator. ¶ Que de fullone aut sarcinatore diximus eadem et ad eum cui commodata res est transferenda veteres existimabant. ¶ Nam ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam prestat, ita is quoque qui commodum utendi percipit similiter necesse habet custodiam prestare. ¶ Sed nostra providentia etiam hoc in decisionibus nostris emendavit, ut in domini sit voluntate sive commodati actionem adversus eum qui rem commodatam accepit movere desiderat, sive furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa dominum non posse ex penitentia ad alteram venire actionem. ¶ Sed si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit penitus liberari. ¶ Sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem, eum autem qui pro re commodata convenitur posse adversus furem furti habere actionem. ¶ Ita tamen si dominus sciens rem esse subreptam adversus eum cui res commodata fuit pervenit. ¶ Sin autem nesciens et dubitans rem esse subreptam apud eum commodati actionem instituit, postea autem re comperta voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur et adversus furem venire, nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum qui rem utendam accepit commodati actionem, nisi domino ab eo satisfactum est. Tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei qui pro re sibi commodata domino satisfecit, cum manifestissimum est etiam si ab initio dominus actionem instituit commodati ignarus rem esse subreptam, ¶ postea autem hoc ei cognito adversus furem transivit, omnimodo liberari eum qui rem commodatam accepit, quemcumque exitum dominus adversus furem habuerit, eadem diffinitione obtinente sive in partem sive in solidum solvendo sit is qui rem commodatam accepit. ¶ Sed is apud quem res deposita est custodiam non prestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit. Qua de causa si res ei subrepta fuerit, quia restituende eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius interest rem salvam esse, furti agere non potest, sed furti actio domino competit. ¶ In summa sciendum est quesitum esse an impubes rem alienam amovendo furtum faciat. ¶ Et placuit, quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem si proximus pubertati sit et ob id intelligat se delinquere. ¶ Furti actio sive dupli sive quadrupli tantum ad pene persecutionem pertinet. ¶ Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. Sed vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet sive alius quilibet. ¶ Condictio autem adversus ipsum furem heredemve eius, licet non possideat, competit.

De vi bonorum raptorum. R.

Qui res alienas rapit tenetur quidem etiam furti actione. Quis enim magis alienam rem invito domino contrectat quam qui vi rapit? Ideoque recte dictum est eum improbum furem esse. Sed tamen propriam actionem eius delicti nomine pretor introduxit, que appellatur vi bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli, post annum simpli. Que actio utilis est etiam si quis unam rem licet minimam rapuerit. ¶ Quadruplum autem non totum pena est et extra penam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut pena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto sive non. Ridiculum est enim levioris esse condicionis eum qui vi rapit quam qui clam amovet. ¶ Quia tamen ita competit hec actio si dolo malo quis rapuerit, ¶ qui aliquo errore inductus suam rem esse et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre a possessoribus, absolvi debet. Cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum qui eodem hoc animo rapuit. ¶ Sed ne dum talia excogitentur inveniatur via per quam raptores impune suam exerceant avaritiam, melius divalibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet. ¶ Sed si quis contra statuta fecerit, rei quidem sue dominio cadere. ¶ Sin autem aliena sit, post restitutionem etiam estimationem eiusdem rei prestare. Quod non solum in mobilibus rebus que rapi possunt constitutiones optinere censuerunt, sed etiam in invasionibus que circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines abstineant. ¶ Sane in hac actione non utique expectatur rem in bonis actoris esse. Nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum hec actio habebit. Quare sive commodata sive locata sive etiam pignorata sive deposita sit apud Titium sic ut intersit eius eam non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usumfructum in ea quis habeat vel quod aliud ius ut intersit eius non rapi, dicendum est competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

De lege Aquilia. R.

Damni iniurie actio constituitur per legem Aquiliam. Cuius primo capite cautum est ut si quis hominem alienum alienamve quadrupedem que pecudum numero sit iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuit, tantum domino dare damnetur. ¶ Quod autem non precise de quadrupede sed de ea tantum que pecudum numero est cavetur, eo pertinet ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intelligamus, sed de his tantum que proprie pasci dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, boves, oves, capre. De suibus quoque idem placuit. Nam et sues pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur. Sic denique et Homerus in Odyssea ait, sicut Elius Marcianus in suis institutionibus refert. Grecum. ¶ Iniuria autem occidere intelligitur qui nullo iure occidit. ¶ Itaque qui latronem occidit non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest. ¶ Ac ne is quidem hac lege tenetur qui casu occidit, si modo culpa eius nulla invenitur. Nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur. ¶ Itaque si quis dum iaculis ludit vel exercitatur servum tuum transeuntem occiderit, distinguitur. Nam si id a militibus quidem in campo eoque ubi solitum est exercitari admissum est, nulla culpa eius intelligitur. ¶ Si alius tale quid admiserit, culpe reus est. ¶ Idem iuris est de milite, si is in alio loco quam qui exercitandis militibus destinatus est id admisit. ¶ Item si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est neque proclamavit ut casus eius evitari possit, culpe reus est. Si proclamavit neque ille curavit cavere, extra culpam est putator. Eque extra culpam esse intelligitur si seorsum a via forte vel in medio fundo cedebat, licet non proclamavit, quia eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi. ¶ Preterea si medicus qui servum tuum secuit dereliquerit curationem atque ob id mortuus fuerit servus, culpe reus est. ¶ Imperitia quoque culpe adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit quod eum male secuerit aut perperam ei medicamentum dederit. ¶ Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpe reus est mulio. Sed et si propter

infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior retinere eas potuisset, eque culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque qui cum equo veheretur impetum eius aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. His autem verbis legis quanti id in eo anno plurimi fuerit, illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum qui hodie claudus aut mancus aut luscus erit occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est penalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat in heredem eam actionem non transire, que transitura fuisset si ultra damnum numquam lis estimaretur.

Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis estimationem habendam esse secundum ea que diximus, sed eo amplius quicquid preterea perempto eo corpore damni vobis allatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum ante quis occiderit quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amisse rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum unam vel ex quadrigis equorum unum occiderit, vel ex comedis unus fuerit occisus, non solum occisi fit estimatio, sed eo amplius id quoque computatur quod ceteri qui supersunt depretiati sunt. Cuius autem servus occisus fuerit, is liberum arbitrium habet vel hac lege damnum persequi vel capitali crimine eum reum facere.

Caput secundum legis Aquilie in usu non est.

Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum vel eam quadrupedem que pecudum numero est vulneraverit, sive eam quadrupedem que pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, veluti ursum leonem, vulneraverit vel occiderit, hoc capite actio constituitur. In ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus que anima carent, damnum iniuria datum hac parte vindicatur. Si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur, quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum enim intelligitur quod quoquo modo corruptum est. Unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur. Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit quo naturalis bonitas vini vel olei corrumperetur, ex hac parte legis eum teneri.

Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx proximis res fuerit, obligatur is qui damnum dederit. Ac ne plurimi quidem verbum adicitur. Sed Sabino recte placuit perinde habendam estimationem ac si etiam hac parte plurimi verbum adiectum fuisset: nam plebem Romanam, que Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse quod prima parte eo verbo usa est.

Ceterum placuit ita demum ex hac lege directam actionem esse, si quis precipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum qui alio modo damnum dederit utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit ut precipitaretur, aut si quis alieno servo persuaserit ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis lesus erit, utilis in eum actio datur. Sed si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit, eo quod proiecerit corpore suo damnum dedisse non difficiliter intelligi poterit, ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum neque corpus lesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigerit, cum non sufficit neque directa neque utilis legis Aquilie actio, placuit eum qui obnoxius fuerit in factum actione teneri: veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit ut fugeret.

De iniuriis. R.

Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit. Specialiter alias contumelia, que a contemnendo dicta est, quam Greci ybrin appellant; alias culpa, quam Greci adikima dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria datum accipitur; alias iniquitas et iniustitia, quam Greci adikian vocant. Cum enim pretor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur.

Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno pulsatus aut fustibus cesus vel etiam verberatus fuerit, sed et si cui convitium factum fuerit, sive cuius bona quasi debitoris possessa fuerint ab eo qui intelligebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit composuerit ediderit dolove malo fecerit quo quid eorum fieret, sive quis matremfamilias aut pretextatum pretextatamve adsectatus fuerit, sive cuius pudicitia attemptata esse dicetur: et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est.

Patitur autem quis iniuriam non solum per semetipsum, sed etiam per liberos suos quos in potestate habet; item per uxorem suam: id enim magis prevaluit. Itaque si filie alicuius que Titio nupta est iniuriam feceris, non solum filie nomine tecum agi iniuriarum potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. Contra autem si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus equum est. Sed et socer nurus nomine, cuius vir in potestate eius est, iniuriarum agere potest.

Servis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur; non tamen hisdem modis quibus etiam per liberos et uxores, sed ita cum quid atrocius commissum fuerit et quod aperte ad contumeliam domini respicit, veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum actio proponitur. At si quis servo convitium fecerit vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit.

Si communi servo iniuria facta sit, equum est non pro ea parte qua dominus quisque est estimationem iniurie fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria.

Quod si ususfructus in servo Titii est, proprietas tua, magis tibi iniuria fieri intelligitur.

Sed si libero qui tibi bona fide servit iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit, nisi in contumeliam tuam pulsatus sit: tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. Idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

Pena autem iniuriarum ex lege xii tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os vero fractum nummarie pene erant constitute quasi in magna veterum paupertate. Sed postea pretores permittebant ipsis qui iniuriam passi sunt eam estimare, ut iudex vel tanti condemnet quanti iniuriam passus estimaverit, vel minoris prout ei visum fuerit. Sed pena quidem iniurie que ex lege xii tabularum introducta est in desuetudinem abiit; quam autem pretores introduxerunt, que etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis vite quoque honestatem crescit aut minuitur estimatio iniurie: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constituatur.

Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur et iniuriarum actionem introduxit, que competit ob eam rem quod se pulsatum quis verberatumve domumve suam vi introitam esse dicat. Domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat sive in conducta vel gratis, sive hospitio receptus sit.

Atrox iniuria estimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit vel fustibus cesus; vel ex loco, veluti si cui in theatro vel in foro vel in conspectu pretoris iniuria facta sit; vel ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili persona facta sit iniuria, aut parenti patronove fiat a liberis vel libertis. Aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis persone iniuria estimatur. Nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit. Parvi autem refert utrum patrifamilias an filiofamilias talis iniuria facta sit: nam et hec atrox estimabitur.

In summa sciendum est de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. Et si quidem civiliter agatur, estimatione facta secundum quod dictum est pena imponitur. Sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria pena reo irrogatur: hoc videlicet observando quod Zenoniana constitutio introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet.

Non solum autem is iniuriarum tenetur qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit, verum ille quoque continetur qui dolo fecit vel curavit ut cui mala pugno percuteretur.

Hec actio dissimulatione aboletur. Et ideo si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex penitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

De obligationibus que quasi ex delicto nascuntur

Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus est. Sed quia neque ex contractu obligatus est, utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam; ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re equum religioni iudicantis videbitur penam sustinebit.

Item is ex cuius cenaculo vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitabat deiectum effusumve aliquid est ita ut alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius

... sive sua sive conducta aut gratis habitet. Is quoque qui ea parte qua vulgo iter fieri solet id positum aut suspensum habet quod potest, si ceciderit, alicui nocere, quo casu poena decem aureorum constituta est. De eo vero quod deiectum effusumve est, dupli quanti damnum datum sit constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum quinquaginta aureorum poena constituitur. Adversus dominum domus si vero vivet nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedes medicis praestitas ceteraque impendia quae in curatione facta sunt, praeterea operarum quibus caruit aut cariturus est ob id quod inutilis factus est. Si filius familias seorsum a patre habitaverit et quid ex cenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit cuius casus periculosus est, Iuliano placuit in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum. Quod si filio familias iudex litem suam fecerit, ... Item exercitor navis aut cauponae aut stabuli de dolo aut furto quod in navi aut caupona aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exercet. Cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio, et aliquatenus culpae reus est quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. In his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, adversus heredem autem non datur.

De actionibus. Rubrica.

Superest ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est quam ius persequendi in iudicio quod sibi debetur. Omnium autem actionum quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quacumque re quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt aut in personam. Namque agit unusquisque aut cum eo qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio, quo casu proditae sunt actiones in personam per quas intendit adversarium ei dare aut facere oportere et aliis quibusdam modis; aut cum eo agit qui nullo iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam. Quo casu proditae actiones in rem sunt. Veluti si rem corporalem possideat quis quam Titius suam esse affirmat, et possessor dominum se eius esse dicat: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est. Aeque si agat ius sibi esse fundo forte vel aedibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. Eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti si agat ius sibi esse altius aedes suas tollendi prospiciendi, vel proiciendi aliquid vel immittendi tignum in vicini aedes. Contra quoque de usufructu et de servitutibus praediorum rusticorum, item praediorum urbanorum invicem quoque proditae sunt actiones, ut si quis intendat ius non esse adversario utendi fruendi, eundi agendi aquamve ducendi, item altius tollendi prospiciendi proiciendi immittendi: istae quoque actiones in rem sunt, sed negativae. Quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam in his is agit qui non possidet; ei vero qui possidet non est actio prodita per quam neget rem actoris esse. Sane uno casu qui possidet nihilominus actoris partes optinet, sicut in latioribus digestorum libris opportunius apparebit. Sed istae quidem actiones quarum mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. Aliae autem sunt quas praetor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere. Ecce plerumque ita permittit in rem agere, ut vel actor diceret se quasi usu cepisse quod usu non ceperit, vel ex diverso possessor diceret adversarium suum usu non cepisse quod usu ceperit. Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei possessionem casu amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam persequendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. Sed quia sane durum erat eo casu deficere actionem, inventa est a praetore actio in qua dicit is qui possessionem amisit eam rem se usu cepisse et ita vindicat suam esse. Quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio praetore in edicto proposita est. Rursus ex diverso si quis, cum rei publicae causa abesset vel in hostium potestate esset, rem eius qui in civitate esset usu ceperit, permittitur domino, si possessor rei publicae causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere, id est ita petere ut dicat possessorem usu non cepisse et ob id suam esse rem. Quod genus actionis quibusdam et aliis simili aequitate motus praetor accommodat, sicut ex latiore digestorum seu pandectarum volumine intellegere licet. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis possessis, permittitur ipsis creditoribus rescissa traditione eam rem petere, id est dicere eam rem traditam non esse et ob id in bonis debitoris mansisse. Item Serviana et quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur. Quasi Serviana autem qua creditores pignora hypothecasve persequuntur. Inter pignus autem et hypothecam quantum ad actionem hypothecariam nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. Sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit: at eam quae sine traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecae appellatione contineri dicimus. In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet praetor, veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur receptitia. Sed ex nostra constitutione, cum et si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniae constitutae transfusum est, ea quasi supervacua iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. Item praetor proposuit actionem de peculio servorum filiorumque familias, et ex qua quaeritur an actor iuraverit, et alias quam plures. De pecunia autem constituta cum omnibus agitur quicumque vel pro se vel pro alio soluturos se constituerint, nulla scilicet stipulatione interposita. Nam alioquin si stipulanti promiserint, iure civili tenentur. Actiones autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit praetor, quia licet ex contractu filiorum servorumque ipso iure non teneantur, aequum tamen est peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos. Item si quis postulante adversario iuraverit deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem per quam non illud quaeritur an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit. Poenales quoque actiones praetor bene multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo eius corrupisset, et in eum qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset; item adversus eum qui vi exemerit eum qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit; et alias innumerabiles. Praeiudiciales actiones in rem esse videntur, quales sunt per quas quaeritur an aliquis liber vel libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur an aliquis liber sit: ceterae ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt. Sic itaque discretis actionibus, certum est non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere si paret eum dare oportere: nec enim quod actoris est, id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id intellegitur quod ita datur ut eius fiat, nec res quae iam actoris est magis eius fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam hac actione teneantur si paret eos dare oportere, quamvis sit adversus eos etiam haec in rem actio, per quam rem suam quis esse petit. Appellamus autem in rem quidem actiones vindicationes, in personam vero actiones quibus dare aut facere oportere intenditur condictiones. Condicere enim est denuntiare prisca lingua: nunc vero abusive dicimus condictionem actionem in personam esse qua actor intendit dari sibi oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. Sequens illa divisio est quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae, quaedam mixtae sunt. Rei persequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. Earum vero actionum quae in personam sunt, hae quidem quae ex contractu nascuntur fere omnes rei persequendae causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor, item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto vendito, locato conducto. Plane si depositi agatur eo nomine quod tumultus incendii ruinae naufragii causa depositum sit, in duplum actionem praetor reddit, si modo cum ipso apud quem depositum sit aut cum herede eius ex dolo ipsius agitur: quo casu mixta est actio. Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tantum poenae persequendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei persequendae et ob id mixtae sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti: sive enim manifesti agatur quadrupli sive nec manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet: eo amplius adversus furem etiam condictio est rei.

Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplum rei persecutio continetur, pena autem tripli est. Sed et legis aquilie actio de dampno iniurie mixta est, non solum si adversus infitiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit. Veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit qui in eo anno integer et magni pretii fuit. Tanti enim dampnatur quanti is homo in eo anno plurimi et magni pretii fuit, secundum iam traditam divisionem. Item mixta est actio contra eos qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint usque adeo ut etiam in iudicium vocarentur. Tunc enim et ipsam rem vel pecuniam que relicta est dare compelluntur et aliud tantum pro pena, et ideo in duplum eius fit condempnatio. Quedam actiones mixtam causam optinere videntur tam in rem quam in personam. Qualis est familie herciscunde actio que competit coheredibus de dividenda hereditate. Item communi dividundo que inter eos redditur inter quos aliquid commune est ut dividatur. Item finium regundorum que inter eos agitur qui confines agros habent. In quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et equo adiudicare, et si unius pars pregravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condempnare. Omnes autem actiones vel in simplum concepte sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum. Ulterius autem nulla actio extenditur. In simplum autem agitur veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto vendito, locato conducto, mandato, et denique ex aliis pluribus causis. In duplum agimus veluti furti nec manifesti, dampni iniurie ex lege aquilia, depositi ex quibusdam casibus. Item servi corrupti que competit in eum cuius hortatu consilio ve servus alienus fugerit aut contumax adversus dominum factus est aut luxuriose vivere cepit aut denique quolibet modo deterior factus sit. In qua actione etiam earum rerum quas fugiendo servus abstulit estimatio deducitur. Item ex legato quod venerabilibus locis relictum est secundum ea que supra diximus. Tripli vero agimus cum quidam maiorem vere estimationis quantitatem in libello conventionis inseruit ut ex hac causa viatores, id est executores litium, ampliorem summam sportularum nomine exegerint. Tunc enim id quod propter eorum causam dampnum passus fuerit reus in triplum ab actore consequitur, ut in hoc triplo et simplum in quo dampnum passus est connumeretur. Quod nostra constitutio introduxit que in nostro codice fulget, ex qua procul dubio est ex lege condictitia emanare. Quadrupli autem agimus veluti furti manifesti. Item de eo quod metus causa factum sit, deque ea pecunia que in hoc data sit ut is cui datur calumpnie causa negotium alicui faceret vel non faceret. Item ex lege condictitia ex nostra constitutione oritur, in quadruplum condempnationem imponens his executoribus litium qui contra nostre constitutionis modum a reis quicquam exegerint. Sed furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a ceteris de quibus simul locuti sumus eo differunt quod hee actiones omnimodo dupli sunt. At ille, id est dampni iniurie ex lege aquilia et interdum depositi, infitiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa que de his competit que relicta venerabilibus locis sunt non solum infitiatione duplicatur, sed et si distulerit relicti solutionem usque quo iussu magistratuum nostrorum conveniatur. In confitentem vero et antequam iussu magistratuum nostrorum conveniatur solventem simpli redditur. Item actio de eo quod metus causa factum sit a ceteris de quibus simul locuti sumus eo differt quod eius natura tacite continetur ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat absolvatur. Quod in ceteris casibus non est ita, sed omnimodo quisque in quadruplum condempnatur, quod est et in furti manifesti actione. Actionum autem quedam bone fidei sunt, quedam stricti iuris. Bone fidei sunt hee: ex empto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutele, commodati, pigneraticia, familie herciscunde, communi dividundo, prescriptis verbis que de estimato proponitur, et ea que ex permutatione competit, et hereditatis petitio. Quamvis enim usque adhuc incertum erat sive inter bone fidei iudicia connumeranda sit sive non, nostra tamen constitutio aperte eam esse bone fidei disposuit. Fuerat antea et rei uxorie actio una ex bone fidei iudiciis. Sed cum pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes omne ius quod res uxoria ante habebat cum multis divisionibus in ex stipulatu actionem que de dotibus exigendis proponitur transtulimus, merito rei uxorie actione sublata ex stipulatu que pro ea introducta est naturam bone fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit, ut bone fidei sit. Sed et tacitam ei dedimus ypothecam. Preferri autem aliis creditoribus in ypothecis tunc censuimus cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius providentia hoc induximus. In bone fidei autem iudiciis libera potestas permitti videtur iudici ex bono et equo estimandi quantum actori restitui debeat. In quo et illud continetur, ut si quid invicem actorem prestare oporteat, eo compensato in reliquum is cum quo actum est condempnari debeat. Sed et in strictis iudiciis ex rescripto divi marci opposita doli mali exceptione compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio eas compensationes que iure aperto nituntur latius introduxit, ut actiones ipso iure minuant, sive in rem sive personales sive alias quascumque, excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi satis impium esse credimus, ne sub pretextu compensationis depositarum rerum quis ex hac actione defraudetur. Preterea quasdam actiones arbitrarias id est ex arbitrio iudicis pendentes appellamus. In quibus nisi arbitrio iudicis is cum quo agitur actori satisfaciat, veluti rem restituat vel exhibeat vel solvat vel ex noxali causa servum dedat, condempnari debeat. Sed iste actiones tam in rem quam in personam inveniuntur. In rem veluti publiciana, serviana de rebus coloni, quasi serviana que etiam ypothecaria appellatur. In personam veluti quibus de eo agitur quod aut metus causa aut dolo malo factum est, aut cum id quod certo loco promissum est petitur. Ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus et ceteris similibus permittitur iudici ex bono et equo secundum cuiusque rei de qua actum est naturam estimare quemadmodum actori satisfieri oporteat. Curare autem debet iudex ut omnimodo quantum possibile sit certe pecunie vel certe rei sententiam ferat, etiam si de incerta quantitate apud eum actum est. Si quis agens intentione sua plus complexus fuerit quam ad eum pertinet, causa cadebat, id est rem amittebat, nec facile in integrum a pretore restituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis. Huic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succurri solitum erat. Sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori xxv annis succurrebatur, veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli quibus aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis legata data sint, que efficiebant ut plus petisse videretur petitor dodrante, atque ideo lege falcidia minuebantur legata. Plus autem quattuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. Re veluti si quis pro x aureis qui ei debebantur xx petierit, aut si is cuius ex parte res est totam eam vel maiore ex parte suam esse intenderit. Tempore veluti si quis ante diem vel ante condicionem petierit. Qua ratione enim qui tardius solvit quam solvere deberet minus solvere intelligitur, eadem ratione qui premature petit plus petere videtur. Loco plus petitur veluti cum quis id quod certo loco sibi stipulatus est alio loco petit sine commemoratione illius loci in quo sibi dari stipulatus fuerit, verbi gratia si is qui ita stipulatus fuerit ephesi dare spondes, rome pure intendat dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur quia utilitatem quam habuit promissor si ephesi solveret adimit ei pura intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis que promissori competitura fuisset si illo loco solveret quo se soluturum spopondit. Que utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino, oleo, frumento, que per singulas regiones diversa habent pretia. Sed et pecunie numerate non in omnibus regionibus sub hiisdem usuris fenerantur. Si quis tamen ephesi petat, id est eo loco petat quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione recte agit. Idque etiam pretor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori. Huic autem qui loco plus petere intelligitur proximus est is qui causa plus petit, ut ecce si quis ita a te stipulatus sit, hominem stichum aut x aureos dare spondes, deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum aut x aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur quia in eo genere stipulationis promissoris est electio utrum pecuniam an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario et eo modo suam quidem meliorem condicionem facit, adversarii vero sui deteriorem. Qua de causa talis in ea re prodita est actio ut quis intendat hominem stichum aut aureos x sibi dari oportere, id est ut eodem modo peteret quo stipulatus est. Preterea si quis generaliter hominem stipulatus sit et specialiter stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus specialiter campanum petat, aut generaliter purpuram stipulatus sit deinde specialiter tyriam petat, plus petere intelligitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit aliud solvere quam quod peteretur. Quin etiam licet vilissimum sit quod quis petat, nichilominus plus petere intelligitur, quia sepe accidit ut promissori facilius sit illud solvere quod maioris pretii est. Sed hec quidem antea in usu fuerant. Postea autem lex zenoniana et nostra rem coartavit. Et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oporteat zenonis dive memorie loquitur constitutio. Sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum

omnes igitur forte dampnum ex hac re accideret ei quae plus petitur fuerit commissa triplum condempnatus sicut supra diximus puniatur.

Si minus in intentione complexus fuerit actor quam ad eum pertineret, veluti si cum ei decem aurei deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit sine periculo agit... in reliquum enim nichilominus iudicem adhibet iussu constitutionis divae memoriae Zenonis. Si quis aliud pro alio intenderit, nichil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio cognita veritate errorem suum corrigere permittimus... veluti si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere intenderit quod ex stipulatu debetur.

Sunt praeterea quaedam actiones quibus non semper solidum quod debetur nobis persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. Ut ecce si in peculium filii servive agamus: nam si non minus in peculio sit quam persequimur, in solidum dominus paterve condempnatur. Si vero minus inveniatur, hactenus condempnat eum iudex quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine proponemus. Item si de dote iudicio mulier agat, placet eatenus maritum condempnari debere quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrunt facultates eius, in solidum dampnatur. Si minus, in tantum quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus digestorum libris cognoscere licet. Sed et si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur quam adversarius eius facere potest. Idem est si quis ex donatione sua conveniatur. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt ut minus quisque consequatur quam ei debebatur. Namque ex bono et aequo habita ratione eius quod invicem actorem ex eadem causa praestare oporteret... in reliquum eum cum quo actum est condempnari sicut iam dictum est. Eum quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest creditores cum eo experiuntur. Inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum dampnari.

Quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicitur. Rubrica.

Quia tamen superius mentionem habuimus de actione quae in peculium filiorum familias servorumque agitur, opus est ut de hac actione et de ceteris quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent diligentius admoneamus. Et quia sive cum servis negotium gestum sit sive cum his qui in potestate parentum sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus quorum in potestate sunt. Nam si quid in his proprie observatur, separatim ostendemus. Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum praetor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet quia qui ita contrahit fidem domini sequi videtur. Eadem ratione praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc locum habet cum quis servum suum magistrum navis praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus fuerit contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur quia exercitor appellatur is ad quem cotidianus navis quaestus pertinet. Institoria tunc locum optinet cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit et quid cum eo eius rei causa cui praepositus erit contractum fuerit. Ideo autem institoria appellatur quia qui negotiationibus praeponuntur institores vocantur. Istas tamen duas actiones praetor reddit et si liberum quis hominem aut alienum servum navi aut tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interveniebat. Introduxit et aliam actionem praetor quae tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce sciente domino negotietur, et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit ut quicquid in his mercibus erit quodque inde receptum erit, id inter dominum si quid ei debebitur et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. Et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus quaeratur quasi minus ei tributum sit quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat quae tributoria appellatur. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo quod in rem domini versum erit, ut quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare debeat quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intellegitur quicquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius solverit aut aedificia ruentia fulserit aut familiae frumentum emerit vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem ut puta aureis quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum dampnari debes, pro ceteris vero quinque eatenus quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam conversi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una est actio qua de peculio deque eo quod in rem domini versum sit agitur, tamen duas habet condempnationes. Itaque iudex apud quem de ea actione agitur ante dispicere solet an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit quam si aut nichil in rem domini versum intellegatur aut non totum. Cum autem quaeritur quantum in peculio sit, ante deducitur quicquid servus domino quive in potestate eius sit debet, et quod superest id solum peculium intellegitur. Aliquando tamen id quod ei debet servus qui in potestate domini sit non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. Quod eo pertinet ut si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur. Ceterum dubium non est quin is quoque qui iussu domini contraxerit cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio deque eo quod in rem domini versum est agere possit. Sed erit stultissimus si omissa actione qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse vel habere servum peculium et tantum habere ut solidum sibi solvi possit. Is quoque cui tributoria actio competit aeque de peculio et in rem verso agere potest. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et in rem verso. Tributoria ideo expedit agere quia in ea domini condicio praecipua non est, id est quod domino debetur non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus cuius et ceteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur, et in id quod reliquum est creditori dominus condempnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere quia in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum quod negotiatur; et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipiis aut fenebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet. Certe qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet. Quae diximus de servo et domino, eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et nepte et patre avove cuius in potestate sunt. Illud proprie servatur in eorum persona quod senatusconsultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis qui in parentis erunt potestate, et ei qui crediderit denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt sive morte parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperint, quam adversus patrem avumve, sive habeat eos adhuc in potestate sive emancipaverit. Quae ideo senatus prospexit quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum quas in luxuriam consumebant, vitae parentum insidiabantur. Illud in summa admonendi sumus, id quod iussu patris dominive contractum fuerit quodque in rem eius versum fuerit, directo quoque posse a patre dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius quoque iussu contractum intellegitur.

De noxalibus actionibus. Rubrica.

Ex maleficio servorum, veluti si furtum fecerint aut bona rapuerint aut dampnum dederint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, quibus domino dampnato permittitur aut litis aestimationem sufferre aut hominem noxae dedere. Noxa autem est corpus quod nocuit, id est servus; noxia ipsum maleficium, veluti furtum, dampnum, rapina, iniuria. Summa autem ratione permissum est noxae deditione defungi. Namque erat iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis dampnosam esse. Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus servum actori noxae dedendo liberatur. Nec minus perpetuum eius dominium a domino transfertur. Si autem dampnum ei cui deditus est servus resarcierit quaesita pecunia, auxilio praetoris invito domino manumittetur. Sunt autem constitutae noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus, veluti furti lege duodecim tabularum, dampni iniuriae lege Aquilia; edicto praetoris, veluti iniuriarum et vi bonorum raptorum. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si servus tuus noxiam commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio; si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse; at si manumissus fuerit, directo ipse tenetur et extinguitur noxae deditio. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit et is servus tuus esse coeperit, quod casibus quibusdam effici primo libro tradidimus, incipit tecum esse noxalis actio quae ante directa fuisset. Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur. Namque inter dominum et eum qui in eius potestate est nulla obligatio nasci potest. Ideoque et si in alienam potestatem pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ipso neque cum eo cuius nunc in potestate sit agi potest. Unde si alienus servus noxiam tibi commiserit et is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit actio, quia in eum casum deducta sit in quo consistere non potuit. Ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes. Quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si ma-

manumissus vel alienatus fuerit, sui iuris factus ullam actionem contra dominum habere potest.

Sed veteres quidem hec et in filiis familias masculis et feminis admiserunt. nova autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit et ab usu communi hec penitus recessit. quis enim patiatur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut pene per corpus pater magis quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitie favor hoc bene excludit? et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus sepius dictum ipsos filios familias pro suis delictis posse conveniri. Si quadrupes. Rubrica.

Animalium nomine que ratione carent si quidem lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege xii. tabularum prodita est. que animalia si noxe dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex xii. tabularum scripta est: ut puta si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus petierit. Hec autem actio in his que contra naturam moventur locum habet. ceterum si genitalis sit feritas, cessat. denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit dominus esse ubi fera evasit. pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum. nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. hec quidem ad noxalem actionem pertinent. Ceterum sciendum est edilitio edicto prohiberi nos canem verrem aprum ursum leonem ibi habere qua vulgo iter fit. et si adversus ea factum erit et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et equum iudici videtur, tanti dominus condempnetur. ceterarum rerum quanti damnum datum sit, dupli. Preter has autem edilitias actiones et de pauperie locum habebit. numquam enim actiones presertim penales de eadem re concurrentes alia aliam consumit. De his per quos agere possumus.

Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno. alieno veluti procuratorio tutorio curatorio. cum olim in usu fuisset alterius nomine agere non posse nisi pro populo, pro tutela, pro libertate. preterea lege Hostilia permissum est furti agere eorum nomine qui apud hostes essent aut rei publice causa abessent, quive in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere actionem licebat, ceperunt homines per procuratores litigare. nam et morbus et etas et necessaria peregrinatio itemque alie multe cause sepe impedimento sunt quo minus rem suam ipsi exequi possint. Procurator neque certis verbis neque presente adversario, immo et plerumque ignorante eo constituitur. cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere, is procurator intelligitur. Tutores vel curatores quemadmodum constituuntur, primo libro expositum est. De satisdationibus. Rubrica.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur, ut si victus esset nec rem ipsam restitueret nec litis estimationem, potestas esset petitori aut cum eo agendi aut cum fideiussoribus eius. que satisdatio appellatur iudicatum solvi. unde autem sic appellatur facile est intelligere. namque stipulabatur quis ut solveretur sibi quod fuerit iudicatum. multo magis is qui in rem actione conveniebatur satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur ratam rem dominum habiturum. periculum enim erat ne iterum dominus de eadem re experiatur. Tutores et curatores eodem modo quo et procuratores satisdare debere verba edicti faciebant. sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Hec ita erant si in rem agebatur. Sin vero in personam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant que diximus in actione qua in rem agitur. ab eius vero parte cum quo agitur si quidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo satisdaret, quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam, iudicatum solvi satisdare non cogebatur.

Sed hec hodie aliter observantur. sive enim quis in rem actione convenitur sive personali suo nomine, nullam satisdationem propter litis estimationem dare compellitur, sed pro sua tantum persona quod iudicio permaneat usque ad terminum litis, vel committitur sue promissioni cum iureiurando, quam iuratoriam cautionem vocant, vel nudam promissionem vel satisdationem pro qualitate persone sue dare compellitur. Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est vel presens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur. eodem observando et si tutor vel curator vel alie tales persone que alienarum rerum gubernationem receperunt litem quibusdam per alium inferunt. Si vero aliquis convenitur, si quidem presens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisdationis sollempnes stipulationes firmare, vel extra iudicium satisdationem exponere per quam ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnibus iudicatum solvi satisdationis clausulis. ubi et de ypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio promiserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam heredes eius obligentur. alia insuper cautela vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententie recitande in iudicio invenietur, vel si non venerit, omnia dabit fideiussor que condempnatione continentur, nisi fuerit provocatum. Si vero reus presto ex quacumque causa non fuerit et alius velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda potest hoc facere, ita tamen ut satisdationem iudicatum solvi pro litis prestet estimatione. nemo enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est, aliene rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur. Que omnia apertius et perfectissime a cottidiano iudiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed etiam in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter forte celebrabantur, optinere censemus, cum necesse est omnes provincias caput omnium nostrarum civitatum, id est hanc regiam urbem eiusque observantiam sequi. De perpetuis et temporalibus actionibus et que ad heredes vel in heredes transferuntur. Rubrica.

Hoc loco admonendi sumus eas quidem actiones que ex lege senatusve consulto sive ex sacris constitutionibus proficiscuntur perpetuo solere antiquitus competere, donec sacre constitutiones tam in rem quam personalibus actionibus certos fines dederunt. eas vero que ex propria pretoris iurisdictione pendent plerumque intra annum vivere. nam et ipsius pretoris intra annum erat imperium. aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est usque ad finem constitutionibus introductum, quales sunt he quas bonorum possessori ceterisque qui heredis loco sunt accommodat. Furti quoque manifesti actio quamvis ex ipsius pretoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur. absurdum enim esse existimavit anno eam terminari. Non autem omnes actiones que in aliquem aut ipso iure competunt aut a pretore dantur, et in heredem eque competunt aut dari solent. est enim certissima iuris regula ex maleficiis penales actiones in heredem non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniurie. sed heredibus huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inveniatur. aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, cum testator dolose versatus sit et ad heredem eius nichil ex eo dolo pervenerit. Penales autem actiones quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestate, et heredibus dantur et contra heredes transeunt. Superest ut admoneamus quod si ante rem iudicatam is cum quo actum est satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset ut damnari debeat. et hoc est quod ante vulgo dicebatur omnia iudicia absolutoria esse. De exceptionibus. Rubrica.

Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus. Comparate sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus agitur. sepe enim accidit ut, licet ipsa persecutio qua actor experitur iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur. Verbi gratia si metu coactus aut dolo inductus aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti quod non debueras promittere, palam est iure civili te obligatum esse, et actio qua intenditur dare te oportere efficax est. sed iniquum est te condempnari. ideoque datur tibi exceptio metus causa aut doli mali aut in factum composita ad impugnandam actionem. Idem iuris est si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit neque numeraverit. nam eam pecuniam a te peti posse certum est. dare enim te oportet, cum ex stipulatione tenearis. sed quia iniquum est eo nomine te condempnari, placet per exceptionem pecunie non numerate te defendi debere, cuius tempora nos secundum quod iam ex superioribus constitutionibus inseruimus, coartavimus. Preterea debitor si pactus fuerit cum creditore ne a se peteretur, nichilominus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur. qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit si paret eum dare oportere. sed quia iniquum est contra pactionem eum dampnari, defenditur per exceptionem pacti conventi. Eque si debitor deferente creditore iuraverit nichil se dare oportere, adhuc obligatus permanet. sed quia iniquum est de periurio queri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. In his quoque actionibus quibus in rem agitur eque necessarie sunt exceptiones, veluti si petitore deferente possessor iuraverit eam rem suam esse, et nichilominus petitor eandem rem vindicet. licet enim verum sit quod intendit, id est rem eius esse, iniquum tamen est possessorem condempnari. Item si iudicio tecum actum fuerit sive in rem sive in personam, nichilominus obligatio durat et ideo ipso iure postea de eadem re adversus te agi potest. sed debes per exceptionem rei iudicate adiuvari. Hec exempli causa retulisse sufficiat. alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessarie sunt, ex latioribus digestorum seu pandectarum libris intelligi potest. Quarum quedam ex legibus vel ex his que legis vicem optinent, vel ex ipsius pretoris iurisdictione substantiam capiunt. Appellantur autem exceptiones alie perpetue et peremptorie, alie tem-

vel ex dilatione. Perpetuae et peremptoriae sunt quae semper agentibus obstant et semper rem de qua agitur perimunt: qualis est exceptio doli mali et quod metus causa factum est et pacti conventi, cum ita convenerit ne omnino pecunia peteretur. Temporales atque dilatoriae sunt quae ad tempus nocent et temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi, cum convenerit ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. Nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. ergo hi quibus intra tempus agere volentibus obicitur exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differre debent actionem et post tempus agere: ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. alioquin si intra tempus egerint obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quicquam consequerentur propter exceptionem, nec post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua ratione rem amittebant. hodie autem non ita stricte haec procedere volumus, sed eum qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenonianae constitutioni subiacere censemus, quam sacratissimus legis lator de his qui tempore plus petierunt protulit, ut et inducias, quas, si ipse actor sponte indulserit vel natura actionis continet, contempserit, in duplum habeant hi qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores tali poena perterriti tempora litium doceantur observare. Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt exceptiones: quales sunt procuratoriae, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit: nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. eas vero exceptiones, quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudiciis frequentari nullo perspeximus modo, conquiescere sancimus, ne, dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur. De replicationibus. R.

Interdum evenit ut exceptio quae prima facie iusta videatur, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi actoris gratia, quae replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur vis exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere creditori liceat: si agat creditor et excipiat debitor ut ita demum condemnetur, si non convenerit ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio, convenit enim ita: namque nihilo minus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt: sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento. Rursus interdum evenit ut replicatio quae prima facie iusta sit, inique noceat. quod cum ita accidit, alia allegatione opus est adiuvandi rei gratia, quae duplicatio vocatur. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus allegatione alia opus est, qua actor adiuvetur, quae dicitur triplicatio. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus varietas negotiorum introducit: quas omnes apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere. Exceptiones autem quibus debitor defenditur plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius: et recte, quia quod ab his petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis quod hi pro eo solverint. qua ratione et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati essent, ac si et cum ipsis pactus esset ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis cesserit et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem nisi bonis cesserit: sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo quia qui alios pro debitore obligat hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his quos pro eo obligavit suum consequi. De interdictis. R.

Sequitur ut dispiciamus de interdictis seu actionibus quae pro his exercentur. Erant autem interdicta formae atque conceptiones verborum, quibus praetor aut iubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat. quod tum maxime faciebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt aut restitutoria aut exhibitoria. Prohibitoria sunt quibus praetor vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti quo ei ius erat inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri quo peius navigetur. Restitutoria sunt quibus restitui aliquid iubet, veluti bonorum possessori possessionem eorum quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei qui vi possessione fundi deiectus sit restitui possessionem. Exhibitoria sunt per quae iubet exhiberi, veluti eum cuius de libertate agitur, aut libertum cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos qui in potestate eius sunt. Sunt tamen qui putant proprie interdicta ea vocari quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur. Sequens divisio interdictorum haec est, quod quaedam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quaedam reciperandae. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur quorum bonorum, eiusque vis et potestas haec est, ut quod ex his bonis quisquam quorum possessio alicui data est pro herede aut pro possessore possideat, id ei cui bonorum possessio data est restituere debeat. pro herede autem possidere videtur, qui putat se heredem esse: pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hereditariam vel etiam totam hereditatem sciens ad se non pertinere possidet. ideo autem adipiscendae possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum utile est qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est. Interdictum quoque quod appellatur Salvianum adipiscendae possessionis causa comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. Retinendae possessionis causa comparata sunt interdicta uti possidetis et utrubi, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit, et ante quaeritur uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. namque nisi ante exploratum fuerit utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est quod, etiamsi eius res non sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio: propter quam causam, cum obscura sint utriusque iura, contra petitorem iudicari solet. Sed interdicto quidem uti possidetis de fundi vel aedium possessione contenditur, utrubi vero interdicto de rerum mobilium possessione. quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat: nam uti possidetis interdicto is vincebat qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi nec clam nec precario nactus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerat aut clam arripuerat alienam possessionem aut precario rogaverat aliquem ut sibi possidere liceret: utrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi nec clam nec precario ab adversario possidebat. Hodie tamen aliter observatur: nam utriusque interdicti potestas quantum ad possessionem pertinet exaequata est, ut ille vincat et in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi nec clam nec precario ab adversario litis contestationis tempore detinet. Possidere autem videtur quisque non solum si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. Per eos quoque apud quos deposuerit quis aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur: et hoc est quod dicitur retinere possessionem posse aliquem per quemlibet qui eius nomine sit in possessione. quin etiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut quamvis neque ipse sit in possessione neque eius nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. nec ulla dubitatio est quin animo solo possessionem adipisci nemo potest. Reciperandae possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel aedium vi deiectus fuerit: nam ei proponitur interdictum unde vi, per quod is qui deiecit cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo qui vi deiecit vi vel clam vel precario possidebat. Sed ex constitutionibus sacris, ut supra diximus, si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit, tenetur lege Iulia de vi privata aut de vi publica: sed de vi privata si sine armis vim fecerit, sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica. Armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegimus, sed et fustes et lapides. Tertia divisio interdictorum haec est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. Simplicia sunt veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria: namque actor est qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est a quo desideratur ut restituat aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt veluti quibus prohibet praetor in loco sacro vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri: nam actor est qui desiderat ne quid fiat, reus is qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt veluti uti possidetis interdictum et utrubi. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partem sustinet. De ordine et vetere exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere. nam quotiens extra ordinem ius dicitur, qualia sunt hodie omnia iudicia, non est necesse reddi interdictum, sed perinde iudicatur sine interdictis, atque si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

De pena temere litigantium. R.

Nunc admonendi sumus magnam curam egisse eos qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum cum quibus agitur modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo infamiae metu coercetur. Ecce enim iusiurandum omnibus qui conveniuntur ex constitutione nostra defertur: nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans se bona instantia uti ad contradicendum pervenit. At adversus infitiantes ex quibusdam causis dupli vel tripli actio constituitur, veluti si damni iniuriae aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agitur. Statim autem ab initio pluris quam simpli est actio, veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli. nam ex his et aliis